

MIKÓ GÁBOR

SZENT ISTVÁN TÖRVÉNYEINEK XVI. SZÁZADI KÉZIRATA LŐCSE VÁROS LEVÉLTÁRÁBAN

I.

Amikor Závodszy Levente 1904-ben megjelentette a Szent István, Szent László és Könyves Kálmán királyok neve alatt fennmaradt törvényeknek és zsinati határozatoknak, valamint első királyunk Imre herceghez intézett *Intelmeinek* — mindaddig első — kritikai kiadását, aligha gondolta, hogy munkája még egy bő évszázad elmúltával is nélkülözhetetlen lesz az Árpád-korral foglalkozó történészek számára.¹ A mű alig néhány évvel azután jelent meg, hogy a hivatalos magyar törvénytár, a *Corpus Juris Hungarici* (CJH) új, magyar fordításokkal kiegészített kiadása napvilágot látott.² Jóllehet a *Törvénytár* Árpád-kori dekrétumszövegeit gondozó Nagy Gyula — a CJH kiadásai során először — a tradicionális szövegváltozat mellett lábjegyzetekben kéziratok kódexek varia lectióit is feltüntette, munkája, tisztán filológiai szempontból, elmaradt Závodszyétól: utóbbit ugyanis az évszázadok során minden pontatlanságával együtt rögzült nyomtatott *Törvénytár* textusa nem befolyásolta, a határozatok szövegeit egyedül a kéziratok forrásokra támaszkodva állapította meg.³ Az

1 *Závodszy Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék: a törvények a szövege). Bp., 1904. [Újabb, változatlan kiadása Érszegi Géza szakszerű bevezetőjével megjelent Pápán, 2002-ben.] 129–209. p.

2 *Corpus Juris Hungarici*. Millenniumi emlékkiadás. Szerk.: Márkus Dezső. I. köt. 1000–1526. évi törvényczikkek. Bp., 1899. (a továbbiakban CJH I.)

3 A Závodszy által felhasznált kéziratok a következők voltak: István törvényei esetében az 1846-ban, Wilhelm Wattenbach német tudós által felfedezett, XII. századi, ún. Admonti kódex (a kiadás készültekor még az admonti bencés kolostor könyvtárában a Cod. Adm. 712. jelzetet viselő kötetben (fol. 119^r–fol. 126^v) volt; az István törvényeit tartalmazó nyolc lap 1934-ben a Nemzeti Múzeum Könyvtárában (ma: Országos Széchényi Könyvtár [a továbbiakban OSzK]) kéziratrába került, jelenlegi jelzete OSzK Kézirattár (a továbbiakban OSzKK) Cod. Lat. 433., vö. *Emma Bartoniek*: *Codices Latini Medii Aevi*. Budapestini, 1940. (a továbbiakban *Bartoniek*, 1940.) 390. p. (A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában Címjegyzéke XII. *Codices Manuscripti Latini*.); a XV. századi Thuróczy-kódex (1904-ben még a bécsi császári könyvtárban volt, az 1932-es velencei egyezményrel került az OSzKK-ba, mai jelzete: Cod. Lat. 407., vö. *Bartoniek*, 1940. 367–368. p.), és a XVI. századi Ilosvay-kódex (Závodszy idejében még szintén a császári könyvtárban, ahonnét a Thuróczy-kódexhez hasonlóan 1932-

által felhasznált kódexek mindegyike ismert volt már régebről: Endlicher szövegkiadást alapozott rájuk, továbbá idézte őket a millenniumi *Corpus Juris* is, de Závodszy volt az, aki az első valódi kritikai kiadást elkészítette.⁴

A Závodszy-kiadásban szereplő szövegek közül leghamarabb István törvényeit adták ki újra, ennek fő oka pedig az volt, hogy az admonti kolostor könyvtárának 712. számú kódexéből az a nyolc lap, amely az államalapító király rendelkezéseit tartalmazta, 1934-ben Magyarországra került, és a Nemzeti Múzeum Könyvtára (a mai Országos Széchényi Könyvtár elődje) megvásárolta.⁵ Az új edítiót, amelyhez a nyolc kódexlap facsimiléjét is mellékeltek, Bartoniek Emma készítette, aki akkoriban a múzeumi könyvtár kézirattárát vezette. Ez esetben nem a törvények kritikai kiadásáról volt szó — hiszen a cél az admonti kézirat szövegének lehető legpontosabb közlése volt –, ám Bartoniek az apparátusban az ekkorra már szintén a könyvtár kézirattárának tulajdonába került Thuróczy- és Ilosvay-kódexek varia lectióit is közzétette.⁶

Három évvel később, 1938-ban jelent meg a Szentpétery Imre irányításával készült, szintén mindmáig forgatott, *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH)* című kétkötetes forráskiadvány. Ennek részeként új kiadásban jelentek meg István *Intelmei* is, Balogh József szerkesztésében. Balogh tudományos életművében az *Admonitio* kutatása kiemelt helyet foglalt el, de maga az editio a mű kéziratos

ben került az OSzKK tulajdonába, jelzete: Fol. Lat. 4023.). E két utóbbi kódex szövege alapján adta ki az Intelmeket is, hiszen, mint közismert, ennek szövegét az admonti kézirat nem tartotta fenn. Szent László és Kálmán törvényei esetében szintén e két szöveg hagyományra támaszkodott, míg az ún. esztergomi zsinatok esetében a XII. századból származó Pray-kódexet is felhasználta. Ennek mai jelzete OSzKK MNY. 1., vö. *Bartoniek*, 1940. 1–5. p. A kódexek leírását ld. még *Závodszy L.*: i. m. 129–130. p. A *Corpus Juris* hagyományos szövege, és a kéziratos változatok különbségét, illetve a Törvénytár hivatalos jellegéből adódó szövegmegállapítás indoklását ld. CJH I. 2. p. 1. jegyz.

- 4 Nagy Gyula a Thuróczy-, Ilosvay- és Pray-kódexeket eredeti formájukban, míg az admonti változatot Endlicher István facsimile-változatában használta fel, vö. CJH I. 2. p. 1. jegyz., 18. p. 7. jegyz., 122. p. 4. jegyz. *Stefan Endlicher: Die Gesetze des heiligen Stefan. Ein Beitrag zur ungarischen Rechtsgeschichte.* Wien, 1849. 32–51. p. szintén a *Corpus Juris* változatától függetlenül, három kézirat (Admonti-, Thuróczy-, valamint az ekkorra már eltűnt Budai-kódex [vö. 18., 82. és 94. jegyz.] Batthyány-féle kiadása) alapján adta ki az istváni törvények szövegét, de ez a munka pontosságban elmaradt Závodszyétól.
- 5 Vö. 3. jegyz. és *Maurer Zsuzsa: Az admonti kódex Szent István törvényeivel.* In: *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban.* Bp., 1985. 81. p.
- 6 *Bartoniek Emma: Szent István törvényeinek XII. századi kézirata. Az Admonti kódex.* (Hasonmás kiadás). Bp., 1935. [Újabb kiadása Györffy György tanulmányával Budapesten, a Helikon kiadónál jelent meg 1988-ban].

hagyományát illetően Závodszy kiadásához képest újat nem hozott.⁷ Szovák Kornél egy 2004-ben megjelent, az *Intelme*k szöveghagyományát (is) vizsgáló tanulmányában joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy Balognak már tudomása kellett volna legyen arról az Ilosvay-kódexhez hasonlóan XVI. századi kézíratos kötetről, amelyre Iványi Béla bukkant a debreceni Református Kollégium könyvtárában, és amelyről be is számolt (utóbb nyomtatásban is megjelent) akadémiai székfoglalójában.⁸ Ám tudomása lehetett volna (és minden bizonnyal volt is) Balognak éppúgy, mint Závodszkynak többek közt például az ún. nagyobb Nádasdy-kódexről, hiszen ez a XIX–XX. század fordulóján már rég a budapesti Egyetemi Könyvtárban volt, amint erre a millenniumi *Corpus Juris* bevezetője is — Kovachich nyomán — utalt.⁹

Az *SRH* megjelenésével egy időben adta ki Gombos Ferenc Albin három kötetben az Árpád-kori magyar történelem forrásainak jegyzékét. A monumentális munkában számos forrást teljes szövegében tett közzé, köztük István *Intelmeit*

- 7 Libellus de institutione morum. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Iosephus Balogh*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 613–627. p. a szöveget Závodszyhoz hasonlóan a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexekből állapította meg, ld. uo. 616. p. Balogh Intelmekkel kapcsolatos kutatásainak jelentőségére újabban felhívta a figyelmet *Frank Tibor*: A patrisztikától a politikáig: Balogh József (1893–1944). In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk.: Erdei Gyöngyi–Nagy Balázs. Bp., 2004. 395. p.; *Sancti Stephani regis primi Hungariae Libellus de institutione morum sive Admonitio spiritualis*. I. Textum edendum curavit, apparatu critico et translatione instruxit *Ladislaus Havas*. Debreceni, 2004. (a továbbiakban *Havas*, 2004) VIII. p., LIX. p. (AFAΘA. Series Latina II.); *Adamik Tamás*: Szent István király Intelmei prológusának forrásai. In: *Vallástudományi Szemle*, 4. (2008) 1. sz. 155–179. p. (különösen 157–158. p.), vö. még *Nemerikényi Előd*: Szent István Intelmei Florus és Quintilianus között. In: *Vallástudományi Szemle*, 5. (2009) 2. sz. 95–106. p. és *Adamik Tamás*: Megjegyzések Szent István király Intelmeinek 1–10. fejezeteihez. In: *Vallástudományi Szemle*, 5. (2009) 3. sz. 111–132. p.
- 8 *Szovák Kornél*: Egy kódex két tanulsága. In: ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László et al. Bp., 2004. 154. p.; *Iványi Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Bp., 1926. 57–60. p. 101. jegyz. A kódex ma is a Kollégium könyvtárában található, és jelzete is azonos azzal, amit Iványi megadott: R 466.
- 9 CJH I. XLI. p. Az itt található listában — amelyet minden bizonnyal mind Závodszy, mind pedig Balogh ismertek — még több olyan kézíratos kötetéről esik említés, amelyek tartalmazták Szent István Intelmeit és törvényeit. Negligálásuk oka — véleményünk szerint — nem a szakirodalom nem kellő ismeretében keresendő, hanem inkább abban, hogy Závodszy — a törvények esetében — az Admonti kódex elsőbbségét fogadta el a későbbi kéziratokkal szemben, így ezeket csak kontrollként használta fel, az Intelmek közlésekor pedig mind ő, mind pedig Balogh a legrégebbinek tartott Thuróczy-kódexre támaszkodtak elsősorban, amint erre *Havas*, 2004. LIX. p. felhívta a figyelmet.

és törvényeit is. Bár nem apparátussal ellátott editióról van szó, mégis fontos megemlíteni, mivel Gombos mindkét szöveghez Döry Ferenc jóvoltából jutott hozzá.¹⁰ Döry, aki az Országos Levéltár munkatársa, 1932 és 1934 között pedig annak igazgatója volt, még az első világháború előtt kezdett hozzá lehetőség szerint összes középkori törvényünk szövegeinek szisztematikus összegyűjtéséhez.¹¹ Munkája a dekrétumok modern kritikai kiadásainak is alapjául szolgált, ám sajnos éppen az Árpád-korra vonatkozó anyag nem jelent meg még nyomtatásban. Az 1301 és 1457 közti, valamint a Mátyás-kor dekrétumait feldolgozó kiadások apparátusa alapján azonban feltételezzük, hogy legkorábbi törvényeink szövegének megállapításánál Závodszykénál bővebb kéziratot hagyományra támaszkodott.¹²

Az *SRH* megjelenését követően hosszú évtizedeken keresztül nem bolygatták kora-Árpád-kori törvényeink szöveg hagyományát. 1967-ben Lengyelországban jelent meg a Szent István-i törvények egy újabb, Závodszykétől független kritikai kiadása. Készítője, Jakub Sawicki még a 20-as évek végén tett közzé egy alapos értekezést e törvények keletkezésének történetéről a berlini Magyar Intézet

-
- 10 *Albinus Franciscus Gombos* (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. III. Bp., 1938. 2166–2179. p.
 - 11 *Franciscus Döry — Georgius Bónis — Vera Bácskai* (ed.): *Decreta Regni Hungariae 1301–1457*. Bp., 1976. (a továbbiakban DRH 1301–1457) 60–65. p. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.)
 - 12 DRH 1301–1457. 67–68. p. alapján Döry gyűjtésében az Iványi Béla felfedezte Debreceni- (vö. 8. jegyz.), továbbá az Esterházy- (nem azonos azzal a két kötettel, amelyet Kovachich Márton György az Esterházy hercegek könyvtárában a XVIII. század végén látott, vö. *Iosephus Nicolaus Kovachich*: *Notitia praeliminaris ad Syllogem decretorum comitialium*. Pesthini, 1820. (a továbbiakban *Kovachich*, 1820) 352–354. p., 356–357. p.), Festetics-, Ilosvay-, Kollár I.-, és az ún. nagyobb Nádasdy-kódex szerepelt. A Mátyás-kor dekrétumait közlő második kötet (*Franciscus Döry — Georgius Bónis — Geisa Érszegi — Susanna Teke* [ed.]: *Decreta Regni Hungariae 1458–1490*. Bp., 1989. [a továbbiakban DRH 1458–1490] 73–74. p. [Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 19.]) említ még egy kötetet Kassa város levéltárában, vö. *Kovachich*, 1820. 348. p., az ún. Gregoriánczi-kódexet, az ún. kisebb Nádasdy-kódexet, és egy, ma a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött 16. századi kéziratot, vö. *Kovachich*, 1820. 338. p., 351. p., 355–356. p. Ez utóbbiak valószínűleg nem szerepeltek Döry eredeti gyűjtésében. Az egyes kötetek aktuális jelzeteit ld. az idézett kritikai kiadásokban, bővebb leírásukat pedig e dolgozatban a továbbiakban idézett irodalomban. Döry Árpád-korra vonatkozó gyűjtését előbb Szilágyi Loránd dolgozta át és korszerűsítette az 1950-es években (vö. DRH 1301–1457. 60–61. p.), majd Érszegi Géza egészítette ki, és rendezte sajtó alá, vö. *Érszegi Géza*: *A veszprémvölgyi monostor tizedjövödelméről*. In: „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György. Szeged, 2010. 104. p. (Döry gyűjtésére ld. még *Iványi B.*: i. m. 53. p. [91. jegyz.]).

folyóiratában.¹³ E cikket némileg kibővítve, ám lényegét tekintve változatlanul publikálta lengyelül is, közel negyven évvel később.¹⁴ Legfontosabb kiegészítése az első változathoz még nem mellékelte kritikai kiadás elkészítése volt. Ez — megítélésünk szerint — pontosságban vetekszik Závodszyki editiójával, sőt, Sawicki az apparátus elkészítésében még gondosabban járt el, továbbá szövegmegállapítása az előbbitől számos esetben eltér, ám kiadását a magyar középkorkutatás mindmáig teljesen figyelmen kívül hagyta.¹⁵ Sawicki azonban a kézíratos hagyomány esetleges — a Závodszyki-kiadásból kiolvashatónál — bővebb voltára aligha gondolhatott, így ő is az Admonti, a Thuróczy- és az Ilosvay-kódexek szövegét használta.

Jánosi Monika volt az első, aki a Magyar Könyvszemle hasábjain 1978-ban megjelent tanulmányában szembeszállt az addigra valóságos kánonná vált Závodszyki-kiadással.¹⁶ Jánosi e tanulmányában az államalapító királyunk törvényeit máig megőrző kéziratokat vette számba, úgy tűnik, Döry gyűjtésétől függetlenül. Felhívta a figyelmet arra, hogy mind a törvények, mind pedig legkésőbb a XV. század óta már bizonyosan ezekkel együtt hagyományozódó *Intelmek* kézíratos hagyománya sokkal bővebb, mint azt Závodszyki munkája alapján feltételezni lehetne. Eredményeit egyrészt Kovachich József Miklós (valójában Kovachich Márton György!) XIX. század elején publikált adataira

- 13 *Jakob v. Sawicki: Zur Textkritik und Entstehungsgeschichte der Gesetze König Stefans des Heiligen.* In: Ungarische Jahrbücher, 9. (1929) 395–425. p.
- 14 *Jakub Sawicki: Studia nad genezą i tekstem dekretów króla węgierskiego św. Stefana.* In: Studia źródłoznawcze, 12. (1967) 39–72. p.
- 15 A kiadást ld. uo. 62–71. p. Sawicki Závodszyki kiadásától függetlenül újra megvizsgálta a három kéziratot, erre vonatkozó utalást ld. a 13. jegyzetben i. m. 397. p. 2. jegyz., és a 14. jegyzetben i. m. 41. p. 10. jegyz. Závodszykival ellentétben — aki kiadásában az admonti kéziratnak szinte minden esetben prioritást adott — több esetben a Thuróczy- és Ilosvay-kódexek variánsait fogadta el, számos, idézett írásában bővebben kifejtett indok alapján. Éppen ezért különösen sajnálatos, hogy a hazai medievisztika — úgy tűnik — kutatásait nem ismeri.
- 16 *Jánosi Monika: A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek.* In: Magyar Könyvszemle, 94. (1978) 3–4. sz. (a továbbiakban *Jánosi*, 1978.) 225–254. p. Úgy tűnik, Döry korábbi gyűjtéséről sem neki, sem másoknak nem volt tudomása. *Győrffy György: István király és műve.* Bp., 1977. 268. p. a közismert három kéziraton kívül csak a Kollár-kódexről tudott. Ezt valószínűleg *Bónis György: Szent István törvényének önállósága.* In: Századok, 72. (1938) 435–436. p. alapján ismerte. Bónist tekinthetjük a Kollár-kódex 20. századi újra felfedezőjének. (Ezen információ Érszegi Géza közlése, amit ezúton is köszönök neki.) *Győrffy György: Államszervezés.* In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Szerk.: Bartha Antal. I. köt. Bp., 1987. 802. p. (Magyarország története tíz kötetben.) nem vette figyelembe Jánosi eredményeit. (Vö. még 23. jegyz.)

építette, másrészt a Kovachichnál nem szereplő, de más forrásokban már említett további kéziratokat is összegyűjtötte, aktuális lelőhelyeiket feltárta.¹⁷ Az *Intelmek* szövegét nem tartalmazó Admonti, valamint a fentebb már említett Thuróczy- és Ilosvay-kódexeken kívül még további hat (1600 előtti) kéziratot kötetet talált, amelyek megőrizték István törvényeinek szövegét. (Ezek közül mindegyikben fennmaradtak László- illetve Kálmán-kori dekrétumszövegek is.)¹⁸ Jánosi az egyes kódexek közti rokonságot is igyekezett feltárni, e tanulmányában az egyes kötetek tartalmának összevetése alapján.¹⁹

Jánosi az 1975-ben megvédett doktori disszertációja függelékeként előkészítette István törvényeinek új, az általa feltárt kéziratokon alapuló kritikai kiadását is.²⁰ Ezt befejezni sajnos nem állt módjában, de szövegösszevetéseit a törvények magyar fordításához már felhasználták.²¹ Egy 1988-ban megjelent írásában pedig — Bartoniek Emma kutatásait továbbgondolva — egy újabb,

-
- 17 Jánosi mindenekelőtt a Kovachich József Miklós neve alatt 1820-ban megjelent *Notitiae praeliminaries [...]* című kötetet használta (*Kovachich*, 1820.). Ennek utolsó fejezetében Kovachich 36 olyan, zömmel általa feltárt kódexet ismertetett, amelyek a királyság törvényeit (természetesen kéziratoktól függően csak bizonyos dekrétumokat) tartalmazták (uo. 337–368. p.). Kovachich Márton György életútjának, tevékenységének kutatója, Windisch Éva azonban felhívta a figyelmet arra, hogy az 1810-es évek második felében József Miklós neve alatt megjelent művek valójában Márton György kutatásait összegzik, vö. *V. Windisch Éva: Kovachich Márton György, a forráskutató*. Bp., 1998. (a továbbiakban *V. Windisch*, 1998.) 195. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.). József Miklós csupán 22 éves volt, amikor a *Notitiae* megjelent. Windisch adatait a *Notitiae* említett kódexlistájának kéziratváltozata is alátámasztja, amelyet Kovachich OSzKK-ban őrzött hagyatékában találtunk meg, Fol. Lat. 170. jelzet alatt (1. kötet). A 36 kódex leírásából már 25 készen volt 1805-ben, amikor Márton György ezt a nyilvánvaló tisztázatot elkészítette. A többi 11 kötet leírását az 1810-es évek első felében kötötték a kéziratához.
- 18 Az admonti változat után legkorábban tűnő, a XV. század elejéről származó Budai János-féle kódex ma már csak XVIII. századi másolatokban ismeretes; a Besztercebánya város levéltárából az OSzKK-ba jutott kötet pedig az elején csonka, így István törvényeinek csak egy részét tartalmazza. (A kézirat már akkor sérült volt, amikor Kovachich a XIX. század elején látta, vö. *Kovachich*, 1820. 366–368. p.). Ez utóbbi kódexben Kálmán-kori törvénytöredékek nem maradtak fenn, vö. *Jánosi*, 1978. 252. p.
- 19 *Jánosi*, 1978. 252–254. p.
- 20 *Jánosi Monika*: A Corpus Juris első törvényeinek kézirati hagyományához. Bölcsészdoktori értekezés. I. köt. Szeged, 1975. (a továbbiakban: *Jánosi*, 1975.) 152–238. p. (Kézirat).
- 21 *Kristó Gyula* (ford.): István törvénye. In: Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 46–77. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.).

XVI. századi kézíratos kódexre hívta fel a figyelmet, amely szintén tartalmazta István, László és Kálmán dekrétumait.²²

A kutatónő nem sokkal halála előtt kezdte írni a kora Árpád-kori törvényalkotás problematikáját széles európai háttér felvázolásával tárgyaló monográfiáját, ám e munkája korai halála miatt befejezetlen maradt. Az István, illetve László törvényhozását taglaló fejezetek azonban elkészültek, és ezek e törvények szövegagyományáról számos fontos adatot tartalmaznak.²³ (Jánosi kutatásainak

-
- 22 Ez az ún. Gregoriánczi-kódex. Nevét összeállítójáról, Gregoriánczi Pál pécsi, zágrábi, majd győri püspökről kapta. A kötetet a XVIII. században Nürnbergben őrizték, 1924-ben, gróf Apponyi Sándor könyvtárával jutott az OSzKK birtokába. Jelentőségére először Bartoniek Emma figyelt fel, aki azt is megállapította, hogy erről a kézíratról másolták a — ma a budapesti Egyetemi Könyvtár kézírattárában őrzött — ún. nagyobb Nádasdy-kódexet. Jánosi a kötetet további kéziratokkal is kapcsolatba hozta, továbbá tételesen kiadta a tartalmát is. A kódex jelenlegi jelzete: OSzKK Fol. Lat. 4126. [Megjegyeznénk, hogy Jánosi tanulmánya szerint a fenti jelzeten nem található, és csak filmen tanulmányozható. A kötet talán elkeveredett a 80-as években, de ma már újra kutatható eredeti formájában is.] Az idézett irodalom: *Kovachich*, 1820. 338. p.; *Bartoniek Emma*: Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből. Kézirat gyanánt. Sajtó alá rend. Ritoók Zsigmondné. Bp., 1975. (a továbbiakban *Bartoniek*, 1975.) 128–132. p.; *Jánosi Monika*: Gregoriánczi Pál kézíratos törvénygyűjteménye a XVI. század közepéről. In: Magyar Könyvszemle, 104. (1988) 1. sz. (a továbbiakban *Jánosi*, 1988^a.) 54–64. p.; *Jánosi Monika*: Egy elfelejtett XVI. századi jogász-püspök, Gregoriánczi Pál. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1996. 70–74. p. (Studia Miskolcinsensia 2.); *Jánosi Monika*: Bírószági döntvények és szokásjogi feljegyzések. „Nota”-k a Gregoriánczi-kódexben. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 211–220. p. Gregoriánczi személyére legújabbán ld. *Varga Szabolcs*: Adalékok Gregorjanci Pál pécsi püspök életrajzához. In: Pécs az egyháztörténet tükrében. Szerk.: Erdős Zoltán–Kindl Melinda. Pécs, 2010. 125–135. p.
- 23 *Jánosi Monika*: Törvényalkotás Magyarországon a korai Árpád-korban. Szeged, 1996. (a továbbiakban *Jánosi*, 1996^a.) 67–96. p., ill. 104–128. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 9.). Jánosi e kötetben összefoglalt kutatási eredményei — miként erre az előszóban maga is felhívta a figyelmet — nagyrészt 1988-ban megvédett kandidátusi értekezésén alapulnak, ld. *Jánosi Monika*: Törvényhozás Magyarországon a XI. században. Kandidátusi értekezés. Bp., 1988. (Kézirat). A tárgyalat problémák egy részét önálló tanulmányként is megjelentette, amelyek nem egy esetben részletesebbek az idézett monográfiánál, vö. *Jánosi Monika*: Gondolatok az Admonti kódexből hiányzó kapitulumokról. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 82. (1985) 37–49. p.; *Jánosi Monika*: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 83. (1986) (a továbbiakban *Jánosi*, 1986.) 23–29. p.; *Jánosi Monika*: A Szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica, 96. (1992) 5–10. p. E helyütt utalunk arra, hogy a korai törvényeinkkel akár csak érintőlegesen is foglalkozó újabb munkák jellemzően figyelembe veszik Jánosi kutatásait, ld. pl. *Solymosi László*: Hozott-e törvényt Szent István

eredményeit — rövid formában — a Korai magyar történeti lexikonban, valamint a Magyar művelődéstörténeti lexikonban is közölte.²⁴

1989-ben Árpád-kori törvényeink latin–angol kétnyelvű kiadásban jelentek meg, egy új sorozat első köteteként. Az editiót, amelynek fő célja az volt, hogy a dekrétumok szövege könnyen hozzáférhető legyen nyugaton is, Bak János, Bónis György és James Ross Sweeney jegyezték.²⁵ Nem klasszikus kritikai kiadásról volt szó, de a szerkesztők igyekeztek a legjobbnak tartott szövegeket felhasználni: az esetek többségében ez a Döry-féle variánst jelentette, ám ha egy dekrétumból modern kritikai kiadás is rendelkezésre állt, akkor annak a textusát vették át.²⁶ István, László és Kálmán törvényei esetében a Závodszy-kiadás szolgált alapul, de azt bőséges jegyzetanyaggal egészítették ki.²⁷

Jánosi Monika 1995-ben bekövetkezett halála óta két fontos eredmény látott napvilágot legkorábbi törvényeink szövegahagyományát illetően. Az első az *Intelmek* 2004-ben, Havas László szerkesztésében megjelent kritikai kiadása volt.²⁸ Az új editio a kéziratos hagyományt illetően nagyrészt Jánosi nyomdokain haladt: felhasználta az általa ismertetett nyolc (XV–XVI. századi) kódexet, de

király a torlókról? In: Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok. Szerk.: Török József. Bp., 1994. 252. p. 1. jegyz. (Studia Theologica Budapestinensia 10.); *Szovák K.*: i. m.; *Havas*, 2004. LIX–LXIII. p.; *Havas László*: Puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene imbutus est. In: „Nem sülyed az emberiség!” Album amicorum Szőrényi László LX. születésnapjára. Szerk.: Csörsz Rumen István–Szabó G. Zoltán. Bp., 2007. (a továbbiakban *Havas*, 2007.) 159–160. p. (On-line kiadvány, elérhető: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html); *Körmendy Kinga*: Studentes extra regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználatá 1183–1543. Bp., 2007. 66–69. p. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici III. Studia 9.); *Thoroczky Gábor*: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez. Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szövegahagyományáról. In: *Uő*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp., 2009. 91–92. p. [Első megjelenése: *Századok*, 142. (2008) 359–373. p.]. (Vö. még 16. jegyz.).

24 *Jánosi Monika*: I. István törvényei; I. László törvényei; Kálmán törvényei. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk.: Kristó Gyula; szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 292., 395–396., 315–316. p.; *Uő*: István király törvényei; László király törvényei; Kálmán király törvényei. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Főszerk.: Kőszeghy Péter, szerk.: Tamás Zsuzsanna. IV. köt. 380. p.; VI. köt. 453–454. p.; V. köt. 46–47. p.

25 *János M. Bak — György Bónis — James Ross Sweeney* (ed.): *Decreta Regni Mediaevalis Hungariae — The laws of the medieval kingdom of Hungary*. I. Bakersfield, 1989. [Második, javított kiadása ugyanezen cím alatt Idyllwildben jelent meg 1999-ben.]

26 Uo. LVI. p., ill. 32–35. p., 95. p.

27 Uo. 77. p., 84. p., 88. p.

28 *Havas*, 2004.

emellett az összes korábbi nyomtatott kiadást is. Az egyes kötetek kollacionálása révén Havas fontos, és helyenként Jánosi álláspontjától eltérő eredményekre jutott az egyes kötetek egymáshoz való viszonyával kapcsolatban.²⁹ Egy jelentős felfedezés pedig Kertész Balázs nevéhez fűződik, aki a müncheni Bajor Állami Könyvtár Kézírtárában bukkant egy olyan XVI. századi kézírtos kötetre, amelyben számos középkori törvényünk fennmaradt, köztük Árpád-koriak is. (Ezt a kötetet sem Kovachich, sem pedig Jánosi nem ismerte.) Bár úgy tűnik, a kézirat az úgynevezett Kollár-kódex másolata, mégis fontos szövegelem.³⁰ (A kötetben ránk maradt *Intelme*k variánsait Havas László Kertész jóvoltából már felhasználhatta kritikai kiadása készítésekor.)³¹

Összességében tehát a XII. századi Admonti és Pray-kódexeken kívül még tíz kézírtot ismerünk a XV–XVI. századból, amelyek tartalmazzák kora Árpád-kori törvények, vagy zsinati végzések szövegét. Ezek mellett tudunk még három rejtélyes kódexről is, szintén a XVI. századból. Ezek rejtélyessége pedig abban áll, hogy Kovachich Márton György látta őket, és röviden leírta tartalmukat is a XIX. század elején, ám Jánosi Monika már nem bukkant a nyomukra. Két kötet Kovachich korában az Esterházy-család hercegi ágának könyvtárában volt fellelhető, a harmadik pedig Lőcse város levéltárában.³² Az Esterházy-könyvtár kézíratait Jánosi Kismartonban és Bécsben is kereste, ám sajnos eredménytelenül.³³ A lőcsei kódex esetében szintén említi, hogy nem sikerült rábukkannia, de írásából nem derül ki, hol, vagy mi alapján kereshette. A kötet rövid leírását Kovachich — e tanulmányban is gyakran idézett — *Notitiae praeliminare*se alapján adja,

29 Uo. LXIII–LXVIII. p.

30 *Kertész Balázs*: Magyar vonatkozású kézíratos törvénygyűjtemény a Bajor Állami Könyvtárban. A Kollár-féle első kódex másolata. In: Magyar Könyvszemle, 127. (2011) 1. sz. (a továbbiakban *Kertész*, 2011.) 30–46. p. A kora Árpád-kori törvényhozás emlékei közül a Kollár-kódexhez hasonlóan István Intelmeit, törvényeit, Szent László három törvénykönyvét, Kálmán első törvénykönyvét, zsidótörvényeit, az ún. második esztergomi zsinat határozatait, illetve az ún. zsinati töredéket tartalmazza, ld. uo. 41–42. p. Bár a két kódex tartalma tételelesen megegyezik, Havas László szerint — legalábbis az Intelmek esetében — a forrásuk lehetett közös, vö. ezzel a sztemmáját: *Havas*, 2004. LXVIII. p. és LXXVIII. p. A Kollár-kódex alapvető irodalma: *Kovachich*, 1820. 346. p.; *Jánosi*, 1978. 232–234. p. (a kézirat tartalmának tételes kiadásával); *Szovák K.*: i. m. 145–167. p.; *Kertész Balázs*: Egy II. Ulászló-korabeli törvénygyűjtemény: a Kollár-féle első kódex. In: Magyar Könyvszemle, 126. (2010) 3. sz. (a továbbiakban *Kertész*, 2010.) 312–326. p.

31 Vö. *Havas*, 2004. LXIII. p. és *Kertész*, 2011. 30. p.

32 *Kovachich*, 1820. 352–354. p., 356–357. p., 365. p., vö. még *Jánosi*, 1975. 92–94. p.; *Jánosi*, 1978. 250–251. p.

33 *Jánosi*, 1978. 251. p. 128. jegyz.

megjegyezvén, hogy a kézitról sajnos a XVIII–XIX. század fordulóján élt forráskutató tudós sem közölt részletes adatokat.³⁴

II.

Az idősebb Kovachich életének és tevékenységének monográfiusa, Windisch Éva írásaiból kitűnik, hogy Márton György egyszer — 1810-ben, egy nagyobb oklevélgyűjtő és forrásfeltáró utazás keretében, ellátva a nádor ajánlólevelével — bizonyosan járt a lőcsei levéltárban.³⁵ Két kéziratot jegyzéke alapján úgy találtuk, valójában ez lehetett az első alkalom, amikor Kovachich ebben a levéltárban megfordult. A kutatásai szempontjából fontos oklevelekről, kéziratokról minden bizonnyal jegyzeteket készített, ezt bizonyítja az 1813-ban összeállított kéziratok repertórium, amelyben az 1810 és 1812 között lebonyolított három levéltári gyűjtőkörútja során felfedezett okiratokat felsorolta.³⁶ E kötetnek a lőcsei levéltárra vonatkozó adatai között három, XVI. századi kéziratot törvénygyűjteményt ismertetett, és tételesen leírta tartalmukat is. Az első ilyen kötet (az úgynevezett „I. kódex”) 1570-ben készült, egybe volt kötve a *Tripartitum* 1561-es kiadásának nyomtatott példányával, és XV–XVI. századi dekrétumszövegeket tartalmazott. Erre a gyűjteményre az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában bukkantunk rá, ahová 1819-ben került a *Tripartitummal* együtt (a *Hármaskönyvet* jelenleg a Nyomtatványtár őrzi).³⁷ A „II. kódexet” — a leírás szerint — 1554-ben állították össze, és (az előzőhöz hasonlóan) zömmel a XV–XVI. századi törvényhozás emlékeit tartalmazta, de ezeken kívül megtalálható volt még benne Nagy Lajos

34 Vö. 32. jegyz.

35 *V. Windisch Éva: Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején.* In: *Levéltári Közlemények*, 37. (1966) 1. sz. (a továbbiakban *V. Windisch*, 1966.) 83. p.

36 Kovachich forrásgyűjtő körútjainak bemutatását ld. *V. Windisch*, 1998. 151–180. p. és *V. Windisch*, 1966. 77–90. p. A Repertórium első bemutatását ld. uo. 90–93. p. Jelzete: OSzKK Fol. Lat. 139.

37 A kódex leírását ld. OSzKK Fol. Lat. 139. (Repertórium) 1655. tétel. A kézirat rész mai jelzete: OSzKK Fol. Lat. 2487. Első foliója rectójának alján, nagyon halványan még látható a ceruzával írt következő feljegyzés: „Lőcse várostól”. A *Tripartitumot* — amely a Repertórium leírása alapján a kolligátum első egysége volt — ld. Régi magyar könyvtár. III. köt. 1. rész. Szerk.: Szabó Károly–Hellebrant Árpád. Bp., 1896. (a továbbiakban RMK III.) 486. tétel. A kódex kézirat részét Jánosi Monika is ismerte, vö. *Jánosi*, 1975. 91. p., ám — jelzetén kívül — semmilyen információt nem tett közzé róla. (Vö. még 47. jegyz.)

1351-es törvénye is, az Aranybulla átiratával.³⁸ A harmadik ismertetett kézirat („III. kódex”) tartalmazta a legbővebb anyagot: egyrészt az előbbi két kötetnél több dekrétumot a XVI. századból, másrészt a kora Árpád-kori jogalkotás összes ismert emlékét: Szent István *Intelmeit* és törvényeit, Szent László három törvénykönyvét, Kálmán dekrétumait, valamint a két úgynevezett esztergomi zsinat határozatait.³⁹

E három kézíratos kötet tartalmát — a Repertóriumban olvashatónál jóval tömörebb formában, ám az abban szereplő sorrend szerint számozva őket — adta ki Kovachich nyomtatásban a *Notitiae* részeként, 1820-ban.⁴⁰ (Egy másik kézíratos jegyzékében, amely voltaképp a *Notitiae* tizedik fejezetét alkotó kódexlista részletes alapja, szintén megtalálható e három kódex leírása. Ezeket — több más felvidéki levéltár [pl. Körmöcbánya, Besztercebánya, stb.] hasonló kézíratainak leírásával együtt jól láthatóan utólag kötötték az 1805-ben befejezett kötethez. A felkeresett városok azok, amelyekben Kovachich 1810–1811-ben már említett útjai során megfordult, így egyértelműnek tűnik, hogy e lapokat utóbb, az 1810-es években csatolta az eredeti listához.⁴¹)

Nem tudjuk, milyen rendben őrizték a lőcsei levéltár anyagát a XIX. század elején. Annyi azonban bizonyos, hogy nem Kovachich volt az utolsó, aki a kódexeket látta. Lőcse város tanácsa ugyanis 1879-ben felkérte Demkó Kálmánt a levéltár állományának rendezésére. Ő a munkához még ugyanebben az évben hozzákezdett, és 1884-ben már az új levéltári rendről számolt be a *Századok* hasábjain: az archívum anyagát 21 tárgyi csoportba osztotta, és ezekhez magyar nyelvű mutatót is készített.⁴² Ez a regisztrum eredeti formájában nem jelent meg nyomtatásban, de 1779-ig terjedő anyagát Hajnóci Rajmond József 1904-ben kiadta, és a könnyebb használhatóság érdekében az egyes tételeket időrendbe

38 OSzKK Fol. Lat. 139. (Repertórium) 1657–1675. tétel.

39 Uo. 2458–2497. tétel. Jóllehet az Admonitio nem törvényszöveg, a XV–XVI. századi kéziratokban a dekrétumokkal együtt hagyományozódott, ld. pl. *Érszegi Géza*: Szent István Intelmei fiához. A tartalom és forma egysége. In: Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából. Szerk.: Kerny Terézia. Székesfehérvár, 2007. 28. p. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai I.)

40 *Kovachich*, 1820. 364–365. p., vö. még uo. 388–389. p.

41 E jegyzéket ld. OSzKK Fol. Lat. 170. 1. köt. fol. 36^r–fol. 116^v; a lőcsei kötetek leírása uo. fol. 113^r–fol. 114^r. (Vö. még 17. jegyz.)

42 *Demkó Kálmán*: A lőcsei, városi levéltár legrégibb irományai. In: *Századok*, 14. (1880) (a továbbiakban *Demkó*, 1880.) 609–613. p.; *Demkó Kálmán*: Lőcse levéltárának regestruma. In: *Századok*, 18. (1884) (a továbbiakban *Demkó*, 1884.) 179–181. p.

állította.⁴³ E jegyzék 236., illetve 490. tétele két, törvényeket tartalmazó kódex rövid leírása, amelyek azonban könnyen azonosíthatók a *Notitiae* II. és III. számú löcsei kézirataival.⁴⁴ A leírások után megadott jelzetekből (XXI/81., illetve XXI/82.) megállapítható, hogy a köteteket Demkó a „Jegyzőkönyvek, telekkönyvek és levelezések gyűjteményei 1550-től” című fondban (vagy ahogyan ő nevezte: osztályban) helyezte el.⁴⁵ Ez valószínűleg meg is magyarázza azt, miért nem tartják nyilván a két kódexet az Országos Levéltárban sem: ezen, a címe alapján például az „Országgyűlési iratok” névre hallgató III. fondhoz képest nem túl jelentősnek tűnő „osztály” iratairól egyetlen felvételt sem őriz a Filmtár. E régi, Demkó-féle jelzetek azonban mindmáig érvényesek, így ezek segítségével mindkét kötet megtalálható ma is a löcsei városi levéltárban.

Ami a három kódex létrejöttének körülményeit illeti — bár néhány konkrét adat rendelkezésünkre áll — találgatásra is rá vagyunk utalva. A már régóta az OSzKK-ban őrzött „I. kódex” kéziratosa része 138 folióból áll, és egyetlen kéz írta végig a lapjait. Az utolsó lap verzóján a következő megjegyzés olvasható: *Finitus per me P. Verebeliensem Anno 1570*. Mivel, mint említettük, a kézirat írása egyetlen scriptorra utal, Kovachich megjegyzése, hogy a kötet 1570-ben készült, minden bizonnyal helytálló.⁴⁶ Egyáltalán nem biztos azonban, hogy Lőcsén állították össze, mint ahogyan az sem, hogy a XVI. században a város levéltárában volt. Amint arra Kovachich leírása alapján már utaltunk, a kézirat a XIX. században már egy *Tripartitum*-kiadással volt egybekötve. Ezt minden bizonnyal azután választották el a kézirattól, hogy a kötet a múzeumi könyvtárba került.⁴⁷ A *Hármaskönyv* elé azonban néhány kéziratosa lap is be volt kötve (például egy *Tripartitum*-index), amelyek ma is a Nyomtatványtárban őrzött *Tripartitum*-kiadáshoz tartoznak. A kötet ezen része 4. foliójának rectóján két possessor-bejegyzés olvasható: az első Monoszlóy Miklós esztergomi kanonoké 1570-ből, a második Joachim Krausé 1672-ből, akinek bejegyzéséből az is kiderül,

43 *Hajnóci R. József*: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Lőcse, 1904. E munkára Jánosi egyik írásában sem hivatkozott, valószínűleg nem ismerte.

44 Uo. 33. p. és 63. p.

45 A Demkó-féle 21 „tárgyi csoport” (osztály) ismertetését ld. *Demkó*, 1884. 179–180. p.

46 OSzKK Fol. Lat. 2487. fol. 138^v., vö. *Kovachich*, 1820. 364. p.

47 A 4. lapon beragasztott cédula alapján tudjuk, hogy a kötet 1819-ben került a múzeumi könyvtár tulajdonába, ld. ennek szövegét: „Liberia regiaque civitas Leutschoviensis Museo Nationali transponit mense Augusto anni 1819.”

hogy a *Tripartitum* ekkor Nagyszombatban volt.⁴⁸ Az 5. lapra pedig a későbbi esztergomi és pozsonyi kanonok, majd veszprémi püspök Monoszlóy András írta be a tulajdonjegyét 1576-ban.⁴⁹ A magunk részéről kizártnak tartjuk, hogy a kéziratot és a *Hármaskönyvet* Lőcsén kötötték volna egybe, hiszen a *Tripartitum* oda leghamarabb a XVII. század végén juthatott. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy a kézirat és a nyomtatvány már a XVI. századtól fogva egységet alkotott, és mindkettő Monoszlóy Miklós tulajdonában volt.

A „II. kódex” ma is a lőcsei városi levéltár tulajdona.⁵⁰ Ennek provenienciájáról azonban — az előző kézirattal ellentétben — semmi biztosat nem sikerült kideríteni. Elülső borítólapján vörös tintával a kötet címe olvasható (Kovachich nem pontosan idézi): *Decreta, Statviones, Processvs et Institviones Divorvm Regvm Regni Hvngrarie a plvrimis annis aedite et in vnmv recollecta seqvntvr.* Az első oldalra — amely egyben az 1222-es Aranybulla címlapja is — díszes, kalligrafikus írással feljegyezte monogramját a scriptor is — egyben az összeállítás időpontját is elárulva: *M. G. 1554.* A kódex az ismert XVI. századi magyarországi kéziratok törvénygyűjteményektől nagyban elüt impozáns megjelenésével: tollrajzok és iniciálék díszítik. A törvényeken belül az egyes kapitulumok címei vörös tintával íródtak. Az egész gyűjtemény egyetlen scriptor munkája, így minden bizonyosan 1554-ben készült el. A kötet idézett címe szóról-szóra megegyezik a továbbiakban ismertetésre kerülő III. számú kódexével, amely viszont bizonyosan Lőcse városának tulajdonában volt már a XVI. századtól

48 OSzK Nyomtatványtár, RMK III. 486. fol. 4^r. Monoszlóy bejegyzése: „Iure et legitime possidet hunc librum reverendus dominus Nicolaus a Monoszló praepositus Sancti Thomae etc. ac Canonicus Ecclesiae Strigoniensis. Anno Domini MDLXX.” Joachim Kraus feljegyzése: „Joachim Kraus, Anno Domini 1672, Tynaviae.” A lapon még egy harmadik tulajdonos neve is feltűnik, akinek bejegyzését utóbb áthúzták (valószínűleg 1672 előtt birtokolta a kötetet): „pertinet hunc librum Christophorus Szopori.” Monoszlóy Miklós tevékenységére ld. *Kollányi Ferencz: Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. 144–145. p.

49 Uo. fol. 5^r: „Sum Andreae Monozlaj et amicorum datus a reverendissimo domino Nicolao Monozlaj canonico Str[i]g[oniensis] 20. Martii 1576. Domine labia mea aperies et os meum annuntiabit laudem tuam.”, vö. Ps. 50,17. A Monoszlóy Andrásra vonatkozó irodalom: legújabb életrajzát ld. *Mikó Árpád — Pálffy Géza: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század).* In: *Művészettörténeti értesítő*, 51. (2002) 143–144. p. Életrajzi monográfiája: *Peisch Lajos: Monoszlóy András (1552–1601).* Bp., 1941., vö. még *Kollányi F.:* i. m. 181–183. p. Könyvtáráról (melynek ismert kötetei között e *Tripartitum* eddig nem szerepelt) ld. *Magyarországi magánkönyvtárak. I. 1533–1657.* Szerk.: Varga András. Budapest–Szeged, 1986. 90–92. p.

50 Štátny Archív v Levoči, XXI. Nr. 82., vö. *Hajnáci R. J.:* i. m. 33. p. (236. tétel).

fogva. Mivel a II. kódexnek a címdala a kötettel egykorú, és maga a cím is M. G. írása, valószínű, hogy ez a kötet megszületése óta a városi levéltárban van. (A II. és III. számú kódex kapcsolatára a továbbiakban még kitérünk.)

A dolgozat szempontjából legérdekesebb, „III. kódexet” szintén a löcsei levéltár őrizi.⁵¹ Részletes leírás máig nem készült róla. Tartalmának tételes kiadásától eltekintünk, lévén ez egyrészt e dolgozatnak nem tárgya, másrészt Kovachich a kötetbe foglalt törvényeket már felsorolta. Megkíséreljük viszont mind a kötet provenienciáját, mind pedig összeállításának fázisait, illetve ezek idejét a lehető legpontosabban meghatározni.

Kovachich a *Notitia*-ben a kódexről csak annyit mond, hogy a XVI. században készült, és ennél többet a két idézett kéziratos jegyzéke sem árul el. Jánosi Monika ellenben — jóllehet a kódexet nem látta — 1581-ben határozta meg az összeállítás vélhető idejét.⁵² Bár ehhez az állításhoz külön hivatkozást nem fűzött, mégis egyértelmű, hogy a Kovachich-féle leírásból következtetett erre: ebből derül ki ugyanis, hogy a kötetben szereplő utolsó törvényszöveg az 1581-es országgyűlés cikkelyeit tartalmazza. A Gregoriánczi-kódexet ismertető cikkében pedig — szintén Kovachich nyomán — a fentebb ismertetett „II. kódex”, illetve a „III. kódex” közti kapcsolatra hívta fel a figyelmet.⁵³ A XIX. század végén Demkó Kálmán szintén úgy vélte, hogy a kézirat (a „III. kódex” — bár ez a megnevezés nála természetesen nem szerepel) 1580 körül készülhetett el, az összeállítás helyszínéül pedig Lőcse városát jelölte meg.⁵⁴ A probléma azonban ennél jóval bonyolultabb, mivel a kódex — az előző kettővel ellentétben — nem egységes szerkesztés eredménye, hanem kolligátum. Éppen ez teszi azonban lehetővé, hogy azt az általában elhanyagolt kérdést is felvethessük: milyen forrásokból állíthattak össze a XVI. század közepén egy olyan gyűjteményt, amely a már több mint fél évezrede fennálló királyság törvényhozási emlékeit reprezentálta.

Az összesen 136 folió méretű lapból álló kötet törvényeket tartalmazó részét első lépésben két nagyobb részre lehet osztani. Az első a 8. laptól a 72-ig tart, első tétele az *Intelmek*, utolsó pedig az 1550-es országgyűlés határozatainak

51 Štátny Archív v Levoči, XXI. Nr. 81., vö. *Hajnóci R. J.*: i. m. 63. p. (490. tétel).

52 *Kovachich*, 1820. 365. p.; *Jánosi*, 1978. 251. p.

53 *Jánosi*, 1988°. 64. p., ahol — a Kovachich-féle tartalomismertetésből kiindulva — a II. számú kódexet tekintette a III. számmal jelölt kézirat forrásának. A kötetek ismeretében azonban — miként látni fogjuk — ennek éppen az ellenkezője valószínűsíthető.

54 *Hajnóci R. J.*: i. m. 63. p.

bevezetője. Ugyan e dekrétumok szövegét sem egyetlen másoló írta végig, összetartozásukat mégis több tény megerősíti: egyrészt a másolati könyvekre jellemző struktúra, vagyis, hogy a sriptorok az egyes szövegeket a kronológia rendjében írták egymás után, anélkül, hogy minden tételt új lapon kezdtek volna. Másrészt a vízjelek és az ívfüzetek hasonlósága: a 9. és a 72. lap közti részt négy ívfüzet alkotja, a papírlapok vízjele pedig mindvégig ugyanaz: egy P betű, amelynek tetején egy pajzs ül. (Ugyanez a forma található egyébként a Monoszlói-féle kötet [„I. kódex”] kéziratos részében is.⁵⁵) Azt, hogy az 1550-es törvény bevezetője után a kötet első nagy egysége véget ér, még egy adattal alá lehet támasztani: az említett dekrétumszöveg a 67. lap verzóján végződik, míg az ívfüzet a 72. lappal zárul — az utolsó öt folió tehát már üresen maradt.

A 73. lap rectóján a következő olvasható: *Pro Republica Leutschoviensi scripti (!) Posonii per Danielem Turcum Cassouianum notarium Leutschoviensem A. D. Millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo*.⁵⁶ Ez a feljegyzés indíthatta arra a kötet egy régi leíróját (talán magát Demkó Kálmánt), hogy a kódex elülső borítójának belső oldalán a következőt jegyezze meg: „A kötet legnagyobb része Türk Dániel kézírása, 1550. Lásd a jegyzetet is az 1552. évek előtt.” Türk feljegyzése azonban semmiképp nem vonatkozhat a kódex első részére, mivel a lap, ahol olvasható, nem más, mint az 1552. évi országgyűlés határozatainak címlapja (emellett természetesen az írása is élesen elüt az 1550 előtti anyagot másoló kezektől). A Türk-féle kópia első azoknak a sorában, amelyek a kódex

55 A Piccard-féle vízjelkatalógus — a nyomtatott kiadásnál bővebb — online változata (www.piccard-online.de, vö. *Kertész*, 2010. 313. p.) számos, a kódexben találhatóhoz nagyon hasonló vízjellet közöl, zömében a XVI. század második feléből. Meglehetősen elterjedt formáról van szó tehát, így ez a kódex provenienciájának meghatározásában nem segít. *Pelbárt Jenő*: Levéltári vízjelítők. Hétszáz év papír- és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban. Bp. — Nagykovácsi, 2010. 29. p. hasonló vízjellet közöl 1529-ből, a papírmalmot pedig Kaufbeuren városában azonosítja.

56 Türk Dániel 1548-ban Lőcse város tanácsának tagja, 1552-ben jegyzője, 1555–1557 között pedig bírása volt. Emellett 1550-ben, 1552-ben, 1553-ban, 1555-ben és 1559-ben is egyike volt a város országgyűlési követekének. Életének 1548 és 1559 közötti időszakáról tudósít naplója, amelynek egy XVI. század végéről való és egy XVIII. századi másolatát jelenleg az OSzKK őrzi, Quart. Lat. 556., ill. Fol. Lat. 3117. jelzet alatt, ld. *Garády* [=Fabó András, vö. *Gulyás Pál*: Magyar írói álnév lexikon. Bp., 1978. 175. p.]: Türk Dániel naplója 1548–1559. In: Századok, 5. (1871) 13–14. p.; *Bartoniek*, 1975. 136–138. p. Türknek és követársának, Jacob Guldnernek két jelentését is közli Fraknoi Vilmos az 1550-es országgyűlés iratai között, 1553-ból pedig naplójában maradt fenn a felvidéki szabad királyi városok soproni országgyűléshez intézett folyamodványa, ld. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. III. köt. (1546–1556.). Szerk.: Fraknoi Vilmos. Bp., 1876. (a továbbiakban MOE III.) 288–293. p., 440–442. p.

második nagy egységét alkotják: az e részben foglalt dekrétumszövegek már nem alkotnak egységet, mindegyik külön ívfüzetbe van foglalva, a scriptorok száma pedig gyakorlatilag a másolatok számával egyezik meg. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy az egyes országgyűlések után lemásoltatott határozatokat utóbb kötötték egybe az 1550 előtti anyagot tartalmazó kötettel.⁵⁷

Kérdés most már, mikor nyerte el a kódex a jelenlegi formáját, illetve, mikor állíthatók össze az ennek első részét képező, már röviden bemutatott másolati kötetet. A két kérdés összefügg egymással. Elsőként a másolati kötetet foglalkozunk. Ez, mint már említettük, a 72. lappal végződik. Nehezebb azonban meghatározni, melyik folión kezdődik. A törvénytövegek sorát az *Intelmek* nyitja meg (fol. 8^r), ez előtt szerepel Caspar Pilcius egy versének nyomtatványa (fol. 1^v),⁵⁸ a kódex címlapja (fol. 2.), verzóján a magyar királyok (nem teljes) kronologikus felsorolával,⁵⁹ a kötet tartalomjegyzéke (fol. 3^{r-v}), egy üres lap (fol. 4.), majd egy öt oldal terjedelmű rövid krónika (fol. 5^{r-7^r}).⁶⁰ Ezek közül vajon

-
- 57 A löcsei levéltárban őrzött oklevelek alapján megállapítható, hogy az egyes országgyűlési dekrétumok másoltatását (valószínűleg követek által) az indokolhatta, hogy a város számára külön példányt nem állítottak ki. Erre, úgy tűnik, csak akkortól került sor, amikor a végzéseket már nyomtatott formában publikálták (1595-től). A XVII. századi országgyűlések határozatainak nagy része eredeti példányban van meg a városi levéltárban, míg 1596 előttről mindössze egyetlen: Miksa IV. dekrétuma 1572-ből (ennek másolata értelemszerűen hiányzik is a kódexből). Az idézett adatokat ld. *Iosephus Nicolaus Kovachich*: *Lectiones variantes decretorum comitialium i[n]clyti] Regni Hungariae*. Pestini, 1816. 22–27. p.
- 58 Pilcius e költeményére ld. *Régi magyarországi nyomtatványok*. I. köt. 1473–1600. Szerk.: Borsa Gedeon et al. Bp., 1971. (a továbbiakban RMNy I.) 404. tétel. Megjegyzendő, hogy e vers párhajként kötötték a kódexbe Pilcius egy másik költeményét is, amely jelenleg a kötet utolsó (136.) oldala, vö. RMNy I. 405. tétel. Mivel a két nyomtatvány eredetileg nyilván nem képezte részét a törvénygyűjteménynek, velük a továbbiakban részletesen nem foglalkozunk.
- 59 A „Reges in Hungaria coronati et privilegiati” címet viselő lista Szent Istvántól II. Ulászlóig sorolja fel az ország királyait, de több helyütt is hiányos. Hasonló királylista található a Müncheneri krónika szövegét őrző kódexben is, közvetlenül a krónika szövegét megelőzően, „Nomina regum Hungariae” cím alatt, ld. *Chronicon Monacense*. Praefatus est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Alexander Domanovszky*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 57. p. Ennek magyar fordítását ld. *Kulcsár Péter*: *Krónikáink magyarul*. III/2. Bp., 2006. 74–75. p. (Történelmi Források III.). A királylista és a krónika kapcsolatára ld. *Rokay Péter*: *Krónikatanulmányok*. Debrecen, 1999. (a továbbiakban *Rokay*, 1999) 119. p., 126–127. p.
- 60 Ez a rövid krónika a Knauz-krónikacsálád (kiadása: *Chronicon Knauzianum et chronica minora eidem coniuncta*. Praefata est, textum recensuit, annotationibus instruxit *Emma Bartoniek*. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Ed.: Emericus Szentpétery. II. köt. Bp., 1938. 321–345. p.,

melyek tartoztak eredetileg is a másolati kötethez? A probléma összetettsége okán, illetve a jobb áttekinthetőség érdekében a kódex első nagy egységének felépítését (a Pilcius-féle nyomtatványt kivéve) táblázatos formában mutatjuk be.

Ívfüzet	Lapszám	Vízjel	Scriptor	Tartalom
1.	fol. 2–4.	kétfejű sas, koronával ⁶¹	1. kéz	címlap, királylista, tartalomjegyzék
2.	fol. 5.; fol. 8.	6×3 cm átmérőjű, hegyestalpú pajzs ⁶²	1. kéz	fol. 5.: a krónika első része ⁶³ fol. 8.: az <i>Intelmek</i> első része ⁶⁴

vö. még *Bartonek*, 1975. 127. p., 129. p., 415. p.; *Rokay*, 1999. 129–179. p., aki a krónika-család eddigi legrészletesebb elemzését adta, vö. még *Uő*: Újabb adalékok Salamon magyar király életrajzához. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 52. p.; *Szabados György*: A magyar történelem kezdeteiről. Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században. Bp., 2006. 71. p., 76. p.) egyik — eddig ismeretlen — kézírata. Utolsó bejegyzésként az 1514-es parasztháborúról számol be. Minden valószínűség szerint közeli rokona a Kollár-kódex első tartalmi egységéként ránk maradt (az elején csonka) variánsnak, amelynek eredeti rétege szintén itt fejeződött be, vö. *Jánosi*, 1978. 232–233. p.; *Szovák K.*: i. m. 145–146. p.; *Kertész*, 2010. 318–319. p.; *Kertész*, 2011. 33–34. p. A Kollár-féle, illetve jelen kódex kapcsolatára a továbbiakban még részletesebben kitérünk.

- 61 A Piccard-féle vízjelkatalógus (vö. 55. jegyz.) 30 hasonló motívumot közöl, közülük nem egyet a XVI. századból. Fontosabb adat, hogy a kódexben előforduló vízjel más korabeli törvénygyűjteményeinkben is megtalálható, így pl. a Debreceni kódexben (vö. 8. jegyz.) a 93. foliótól kezdve számos lapon, a Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában G 41 jelzet alatt őrzött XVI. századi törvénygyűjteményben (maig legbővebb, nyomtatásban megjelent leírását ld. *Kovachich*, 1820. 355–356. p.) és a Festetics-féle törvénykollekciónban is (mai jelzete: OSzKK Fol. Lat. 4355). *Pelbárt J.*: i. m. 36. p. közöl egy hasonló motívumot ábrázoló vízjelet, de ez nem egyezik a kódexekben lévővel.
- 62 Hasonló vízjelet a hazai törvénygyűjteményekben nem találtunk.
- 63 A magyarok első pannóniai bevonulásától II. Géza haláláig.
- 64 Az Incipit-től a második fejezet közepéig; az utolsó, lapon szereplő passzus: „Hic autem fili carissime in nostra [...]”, vö. *Havas*, 2004. 20. p.

3.	fol. 6–7.	harántpólyás- csillagos pajzs ⁶⁶	2. kéz	a krónika második része ⁶⁵
4.	fol. 9–20.	P-betű, tetején pajzssal ⁶⁷	3. kéz	az <i>Intelme</i> től a Kálmán-féle törvényekig ⁶⁸
5.	fol. 21–36.	ua.	2. kéz	az Aranybullától az 1492-es törvény első részéig ⁶⁹
6.	fol. 37–52.	ua.	ua.	az 1492-es törvénytől az 1500. évi dekrétum első részéig ⁷⁰
7.	fol. 53–72.	ua.	ua.	az 1500-as törvénytől az 1550-es dekrétumig ⁷¹

Láthatjuk, hogy míg a 9. és a 72. lap között a másolati kötet struktúrája egységes, ugyanez az első hét folióról nem mondható el. Elsőként azt kell leszögeznünk, hogy a rövid krónika minden bizonnyal eredetileg is a törvénytöredékekhez csatlakozott. Mindenek előtt az bizonyítja ezt, hogy a krónika második részét író scriptor — mint a táblázatból látjuk — számos törvényzöveget is másolt. Közvetve ugyanezt támasztja alá az is, hogy a Kollár-kódexben — amely a

65 Megtalálható a Kollár-kódexben (vö. *Kertész*, 2010. 313. p., ahol a szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a vízjel legkorábban 1532-ben bukkan fel), az Ilosvay-kódexben (fol. 287. és 378. között számos lapon), a Gregoriánczi- és az ún. nagyobb Nádasdy-kódexben szintén sok esetben. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárának G 41 jelzetű kéziratában (vö. 61. jegyz.) szintén gyakran előfordul e vízjel, akárcsak a Debreceni kódexben (pl. fol. 20, 21, 22.; jelzetét ld. 8. jegyz.). A XIX. század végén a Festetics-kódex (vö. 61. jegyz.) is tartalmazott ilyen lapokat, de ezeket — üresek lévén — utóbb kiemelték a kötetből, vö. *G. M.*: A keszthelyi törvénygyűjtemény. In: Századok, 32. (1898) 363–370. p. *Pelbárt J.*: i. m. 31. p. közli a vízjel, és Kaufbeuren város címerként azonosítja, továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a leggyakoribb magyarországi pajzsos címer-vízjel.

66 III. Istvántól II. Ulászlóig.

67 Vö. 55. jegyz.

68 Az *Intelmek* a második fejezet közepén folytatódnak (vö. 64. jegyz.), az első szavak: „Monarchia adhuc [...]”, vö. *Havas*, 2004. 20. p.

69 Az 1492-es törvény a kódexben fol. 30^v–42^r között.

70 Az 1500-as törvény a kéziratban fol. 52^r–54^r között.

71 A kódexben az 1550-es dekrétumnak csak a praeambulum, illetve legelső határozatai találhatóak meg (fol. 67^v), vö. MOE III. 293–294. p.

másolati kötetnél jóval korábbi, és amelynek szövegével, miként látni fogjuk, kéziratunk textusa az istváni *Intelme*k és törvények esetében szoros rokonságban áll — a dekrétumok előtt szintén ez a krónika szerepel.⁷²

A táblázatban egyes számmal jelölt scriptor állította össze többek közt a „III. kódex” tartalomjegyzékét. Ennek köszönhetően pontosan meg tudjuk határozni, hogy ez az írnok mikor dolgozott. A tartalommutató István törvényeitől az 1574-es országgyűlés dekrétumáig regisztrálja a kódex anyagát. Ezt követően azonban még megtalálhatóak a kötetben az 1575., illetve az 1581. évi országgyűlés határozatai is, egykorú másolatokban, külön ívfüzeteként belekötve a kódexbe.⁷³ A tartalomjegyzék alapján annyi bizonyosnak tűnik, hogy a „III. kódex” a jelenlegivel nagyjából megegyező formáját 1574 és 1575 között nyerte el, valamint ekkor készültek el a kötet azon lapjai is, amelyeken az egyes számmal jelölt scriptor keze azonosítható. Ebből, ha a táblázatra pillantunk, az alábbi következtetést vonhatnánk le: mivel ez az írnok magában a másolati kötetben is dolgozott — ő másolta mind a rövid krónika, mind pedig az *Intelme*k elejét — a kódex ezen első nagy egysége egykorú a tartalomjegyzékkel, vagyis 1574 és 1575 között készült. Másként fogalmazva, arról lenne szó tehát, hogy az említett időben egy kötetbe másolták az 1000 és 1550 között keletkezett dekrétumok egy részét, majd ezt a kollektiót összekötötték azokkal az egykorú törvényköpiákkal, amelyek a lőcsei levéltárban megtalálhatók voltak. Támogatná ezt a feltevést az is, hogy hiába szerepel az *Intelme*k első része külön ívfüzetben, és hiába írta a folytatást másik scriptor, a textus mindvégig a Kollár-féle, illetve a müncheni kódex variánsával mutat közeli rokonságot.⁷⁴

Ez az első pillantásra talán logikusnak tűnő gondolatmenet valójában aligha tartható. Foglalkozzunk továbbra is a táblázatban egyes számmal szereplő scriptorral. Amennyiben elfogadjuk az előző bekezdésben mondottakat, a következőképp kell vázolnunk a másolati kötet összeállítását: az említett írnok lemásolta a krónika első oldalát, majd valamely oknál fogva a befejezést egy másik scriptorra bízta. Ezt követően lemásolta az *Intelme*k elejét is, ám az első lap végére érve a folytatást ismét másvalakire bízta. A szövegek másolásában

72 Vö. 60. jegyz. A Kollár-kódexbe másolt utolsó törvény az 1514-es országgyűlésen született. A kötet létrejöttét már *Jánosi*, 1978. 232–233. p. és *Szovák K.*: i. m. 145–147. p. a XVI. század első felére tették, megállapításaikat pedig *Kertész*, 2010. 322–323. p. tovább pontosította, 1514 és 1516 közé datálva a kötet törzsanyagának elkészültét.

73 fol. 128^r–131^v (1575-ös törvény), fol. 132^r–135^r (1581-es törvény).

74 Nincsen tehát törés a textusban. A Kollár-féle, valamint a müncheni manuscriptum kapcsolatára ld. 30. jegyz.

a továbbiakban nem vett részt, ám miután a kötetet befejezték, majd az 1550 utáni másolatokkal egybekötötték, elkészítette az így létrejött (Kovachich nyomán „III. kódexnek” nevezett) kolligátum tartalomjegyzékét és címlapját. Ez elméletileg lehetséges, csak hogy a helyzet ennél valójában egyszerűbb. Arra kell felfigyelnünk, hogy a kódex 5. és 8. lapja (amelyekre az első scriptor a krónika, illetve az *Intelme*k elejét másolta) valójában nem két külön lap, hanem egyazon bifolió két része. (Ugyanez érvényes a 6. és 7. lapra is.) Az kizárható, hogy az írnok előre tudta volna, hogy bifolió második lapjára az *Admonitio* szövegét kell másolja. Feltehető természetesen, hogy a dupla lap már össze volt kötve az összes további ívfüzetrel, amikor a törvények másolása megkezdődött. Csak hogy az már a véletlenek meglehetősen különös összjátékának tűnik, hogy az egyes számmal jelölt scriptor — aki ráadásul a másolatok készítésében a továbbiakban nem vett részt — éppen a két összetartozó, ám egymástól egy másik bifolióval elválasztott lapra írt volna szöveget, ráadásul munkáját mindkét esetben az lapok alján hagyta volna abba.

A fenti ellentmondásokat — véleményünk szerint — az alábbi módon lehet feloldani. A rövid krónika, illetve az *Intelme*k kezdettől fogva része volt a másolati kötetnek, méghozzá pontosan azzal a szöveggel, ahogyan ma is szerepel a lapokon. Csak hogy a kötet eredeti változatába nem az a bifolió volt befűzve, amelyik ma a kódex ötödik és nyolcadik lapja, és amelyeken az egyes számú scriptor keze azonosítható. Minden bizonnyal az első lap, vagy lapok egyike megsérülhetett, amikor pedig a másolati kötetet a későbbi kópiákkal összekötötték, a címoldalt és a tartalomjegyzéket is elkészítő scriptor jobbnak látta a krónika első lapját újból elkészíteni. Az eredeti lapot azonban nem egyszerűen kimetszette a kötetből, hanem kiemelte magát az ívfüzetet (amely eredetileg is bifolió lehetett, és amelynek második felén — éppúgy, mint ma a kódex nyolcadik lapján — az *Intelme*k eleje volt olvasható), majd a szövegeket sértetlen papírra másolva, az új bifoliót visszahelyezte a megfelelő helyére.

Az egyes számmal jelölt írnok tevékenysége — a tartalomjegyzék alapján — 1574-re, vagy 1575-re tehető. E két év egyikét kell a ma ismert, Kovachich nyomán „Iőcsei III. kódexnek” nevezett kötet elkészültének idejéül elfogadnunk. A Türk Dániel készítette 1552-es kópia alapján egyértelmű, hogy a *kódex* Iőcsei provenienciájú. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a *másolati kötet* is itt készült, még kevésbé pedig azt, hogy ennek összeállítására is 1574/1575-ben került sor.

A másolati kötet datálásra három támpontunk is van. Az első, hogy az utolsó (csonka) tétele az 1550-es dekrétum. Ez egyértelműen meghatározza a *terminus post quem*et. A másodikat a már röviden ismertetett, M. G. által 1554-ben

elkészített törvénygyűjtemény (a „II. kódex”) szolgáltatja. Ez utóbbi az 1222-es Aranybullával kezdődik, utolsó tétele pedig az 1553-as dekrétum. Tartalma, valamint, ami még fontosabb, a benne foglalt szövegeknek a *sorrendje* is pontosan megegyezik a vizsgált III. kódexével.⁷⁵ Hazai analógiák alapján (is) bizton állíthatjuk, hogy ez a két kézirat közti közvetlen kapcsolatra utal.⁷⁶ Míg a „III. kódex” egykori másolati kötetét is többen készítették, az M. G.-féle kézirat reprezentatív tisztázati példány. Ebből kiindulva valószínűsíthető, hogy M. G.-nek már rendelkezésére állt a „III. kódex” első részét képző másolati kötet, amelynek segítségével a díszpéldányt elkészítette. Ugyanez fordítva elképzelve, vagyis, hogy a tisztázat képezte volna a többek által összekompilált kézirat forrását, minden logikát nélkülöz.⁷⁷ A harmadik támpontot pedig magának Lőcse városának története adja. 1550-ben (ne feledjük, a másolati kötet utolsó tétele éppen az ezévi országgyűlés dekrétumának bevezetője!) nagy tűzvész volt a városban, és ennek során — a városházával együtt — elpusztult a levéltár is.⁷⁸ Az archívum máig megmaradt anyagában több oklevél(fogalmazvány) található, amelyekben a város Ferdinánd királytól kérte régi privilégiumainak újbóli kiállítását.⁷⁹ Nyilvánvaló, hogy a levéltárban őrzött törvénypéldányok szintén elpusztultak, pótlásukra pedig mihamarabb szükség lehetett. Mindezen megfontolások alapján a másolati kötet megszületésének idejét 1550 és 1554 közé helyezzük. Provenienciájáról egyelőre semmi biztosat nem tudunk, azt leszámítva, hogy egészen biztosan nem Lőcséhez köthető, hiszen itt 1550 után már nem lett volna miből összeállítani.

75 Erre már *Kovachich*, 1820. 365. p. is felhívta a figyelmet.

76 Ilyen „kódexsaládót” alkot a Gregoriánczi-, az ún. nagyobb Nadasdy-, valamint a Festetics-kódex — miként ezt *Jánosi*, 1978. 235–250. p.; *Jánosi*, 1988^a. 58. p., 64. p. bebizonyította. Egy másikat pedig a Kollár-féle, és a müncheni CIm. 13192 jelzetű törvénygyűjtemény, vö. 30. jegyz.

77 *Jánosi*, 1988^a. 64. p. közölte sztemmája szerint a II. lőcsei kódex volt a III. számú forrása. Ő azonban magukat a kéziratokat nem látta, csupán a Kovachich-féle rövid tartalomleírások alapján vont le — tévesnek bizonyult — következtetését.

78 *Demkó*, 1880. 609. p.; *Hajnóci R. J.*: i. m. 3. p.

79 *Hajnóci R. J.*: i. m. 127., 140., 153–154., 265–267., 271–272. tételek.

III.

Dolgozatunk utolsó részében az alighanem legnagyobb érdeklődésre számot tartó kora Árpád-kori törvényekkel foglalkozunk. Ezeknek modern kritikai kiadása — az *Intelmeket* leszámítva — még nem jelent meg. A következőkben nem az egyes szövegek kódexbeli variánsainak megbízhatóságát vizsgáljuk elsősorban, hiszen ez egyrészt meghaladná a tanulmány kereteit, másrészt pedig nem is célunk. Arra keressük most a választ, miként kerülhettek bele a XI. századi dekrétumok egy, a XVI. század második felében összeállított törvénygyűjteménybe. Más helyütt igyekeztünk bebizonyítani, hogy e korai törvényszövegek már legkésőbb a XIII. századtól kezdve együtt, ám minden más, későbbi dekrétumtól függetlenül hagyományozódtak. Tekintélyes tradíciójuknak számos másolata lehetett, ezért voltak még az 1500-as évek elején is — amikor a királyság törvényeinek szisztematikus összegyűjtése megkezdődött — ismertek, miközben ekkorra a XII–XIV. századi jogalkotás emlékei — az Aranybullát leszámítva — mind egy szálig feledésbe merültek.⁸⁰ Ám egy-egy konkrét kéziratok esetében sem haszontalan a lehetséges források vizsgálata, hiszen így nem csupán összeállításának módszerére kaphatunk választ, hanem akár másolásának helyét is pontosítani lehet.

Havas László az *Admonitio* kiadásához írt bevezető tanulmányában tisztázta az egyes kéziratokban fennmaradt szövegvariánsok kapcsolatát. Ez, valamint az edícióhoz mellékelt rendkívül részletes kritikai apparátus nagyban megkönnyítette a „III. kódexben” ránk maradt variáns elemzését. A szövegek összevetése után számunkra úgy tűnik, hogy a kézirat textusa az 1514 és 1516 között összeállított Kollár-féle (*K*), valamint a XVI. század második feléből származó és jelenleg a Bajor Állami Könyvtár kéziratárában őrzött kódex (*M*) változatával mutat szoros rokonságot.⁸¹ Ennek igazolására az alábbi példákat lehet felhozni:⁸²

80 Erről 2010. december 10-én tartottunk „A kora Árpád-kori törvények szöveg-hagyományára.” címmel előadást az MTA Történettudományi Intézete és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara Medieviztika Tanszékének szervezésében lezajlott „Diplomata Hungariae Antiquissima II.” konferencián. Az előadás írott változata megjelenés alatt a konferencia anyagát magában foglaló tanulmánykötetben. Középkori dekrétumaink fennmaradásáról nagyívű áttekintést ad *Érszegi Géza*: Középkori törvényeink szöveg-hagyományozásáról. In: *Jogelméleti Szemle*, 8. (2007) 4. sz. [elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/eloszo32.html>]

81 A két gyűjtemény kapcsolatára ld. 30. jegyz.

82 A Havas-féle kiadás szövegét és sziglaít használjuk. *W*: A (lappangó) Budai János-féle kézirat Kollár-gyűjteményben fennmaradt XVIII. századi másolata; *G*: Gregoriánczi-kódex; *N*: az ún.

Praef.: partem quoque *cett.*] partem vero *KML* || pacifica verba *cett.*] verba pacifica *KML* || pulvinarum accola *cett.*] plurimarum accola *KML* || quod est *cett.*] quod est *om. KML* || precipio *cett.*] dico *KML(GN)* **Cap. I.:** nisi qui legittime certaverit *cett.*] qui legittime non certaverit *KML* || apostolos atque evangelistas *cett.*] apostolos et evangelistas *KML(W)* **Cap. II.:** seminata *cett.*] celebrata et seminata *KML* **Cap. III.:** sanas *cett.*] saluas *KML* || divinum atque canonum *cett.*] divinum et canonum *KML* || omnino fili mi *cett.*] mi fili omnino *KML* **Cap. IV.:** cingulati /angulati *cett.*] iugulati *KML(G)* **Cap. VI.:** maximum/maxime *cett.*] magnum *KML* **Cap. VII.:** et cum viro innocente innocens eris et cum electo electus eris *cett.*] *om. KML* **Cap. IX.:** tonum/totum/tronum/tamen *cett.*] toruum *KL (om. M)* **Cap. X.:** Ob hoc ergo *cett.*] Ob hoc ergo *KML* || libata *cett.*] dicta *KML* || regalem *cett.*] *om. KML*

Mindezek a példák igazolják a három kódexben fennmaradt *Intelmek*-variáns igen közeli rokonságát, hiszen — mint látjuk — a Havas László által kiemelt, a Kollár-féle és a müncheni kézíratra jellemző *errores communes* a lőcsei kódexben csaknem egytől-egyig megtalálhatók. Emellett a variáns meglehetősen sok hasonlóságot mutat a Gregoriánczi-, a Nádasy- és a Festetics-féle törvénygyűjteményekből álló kódexcsaládban fennmaradt változattal is — ami persze nem meglepő, hiszen, mint Havas tisztázta, végső soron ezek is az 1406-ban összeállított, ám napjainkra sajnos eltűnt Budai János-féle kódexben szereplő szövegváltozatra vezethetők vissza.⁸³

„nagyobb” Nádasy-kódex. *L* szíglával értelemszerűen a lőcsei kéziratot jelöljük. A kötetek jelzeteit ld. *Havas*, 2004. XCV–XCVI. p.

- 83 Ld. *Havas*, 2004. LXV–LXVIII. p. E helyütt utalunk arra, hogy Havas László *Jánosi*, 1988^a. 64. oldalon közölte sztemmájára hivatkozva állítja (*Havas*, 2004. LXXXIII. p.), hogy a Gregoriánczi-kézirat a Kollár-kódex másolata, vagyis csupán *codex descriptus*, amelyet ezért először nem vett figyelembe, olvasatait csak utóbb építette bele az apparátusba, vö. még uo. LXVIII. p., és *Havas*, 2007. 160. p. 12. jegyz. Tiszteletben tartva Havas álláspontját, megjegyezzük, hogy mi magunk Jánosi idézett cikkéből és sztemmájából nem ezt olvassuk ki, hanem sokkal inkább azt, hogy a Gregoriánczi-kódex volt a Nádasy-féle kézirat forrása, amelyet pedig minden bizonynyal hasznosítottak a Festetics-féle törvénygyűjtemény összeállításánál. A három kötet tartalma csaknem teljesen megegyezik (tételeik sorrendje is, vö. 76. jegyz.), így egy kódexcsaládot alkotnak. Arra, hogy a Nádasy-kódex nagyrészt nem más, mint a Gregoriánczi-féle kézirat másolata, elsőként *Bartonek*, 1975. 129. p. hívta fel a figyelmet, érveit pedig Jánosi további adatokkal igazolta. Ugyanő említett sztemmájában — véleményünk szerint, így természetesen lehetséges, hogy tévedünk — a Kollár-, illetve a Gregoriánczi-kódex közti kapcsolatot csupán

A lőcsei kézirat textusának legjelentősebb eltérése a Kollár-kódex *Intelmek*-variánsához képest — amely ugyanakkor nem zárja ki a két kötet közti esetleges közvetlen kapcsolatot — a nyolcadik fejezet címében mutatkozik. A lőcsei kódex scriptora ugyanis a titulusból szereplő *executione* szó fölé az *obediencia* szót is feljegyezte. Az *Admonitio* eddig feltárt kéziratban hagyományában ez utóbbi kifejezés csak az Ilosvay-kódexben szerepelt, és — mivel nem a szöveg másolójától származik — a szakirodalom Mossóczy Zakariással hozta kapcsolatba.⁸⁴ Az Ilosvay-kódex 1582-ben jutott a nyitrai püspök tulajdonába.⁸⁵ A lőcsei kódex példája azt bizonyítja, hogy ez az olvasat (értelmezés!) már korábban is jelen volt az *Intelmek* — a XVI. században a ma ismertnél nyilván bővebb — kéziratban hagyományában, és ezt Mossóczy — már amennyiben az Ilosvay-kódex bejegyzése valóban tőle származik — csupán áttemelte a tulajdonába jutott kódexbe.

Ha most már az államalapító király törvényeinek vizsgálatára térünk rá: Jánosi Monika szövegösszevetései alapján megállapítható, hogy a lőcsei kéziratban (*L*) fennmaradt textus továbbra elsősorban is a Kollár-kódexétől (*K*) függ, amelyet az alábbi példák mutatnak (a továbbiakban a Jánosi által megállapított olvasatokat vesszük alapul, de mivel ezek csupán kéziratban hozzáférhetők, az egyértelműség kedvéért a Závodszyki-kiadás kapitulumszámozását követjük).⁸⁶

Lib. I. Cap. I.: improbitatis suae *cott.*] improbitatis *KL Cap. V.:* summopere laborare/laborare summopere *cott.*] laborare *KL Cap. XIX.:* qui murmurant vel loquuntur hora misse *cott.*] qui murmurant ibidem *KL Cap. XX.:* posthac aliquam liberam *cott.*] posthac liberam *KL Cap. XXV.:* percussus et/ac flagellatus *cott.*] percussus flagellatusque *KL Cap. XXVI.:* nubere voluerit *cott.*] nubere voluit *KL Cap. XXX.:* bonis ad connubium

„valószínűnek” minősítette, nem pedig „bizonyítottnak”, miként a Gregoriáncai- és a Nádasy-kézirat esetében.

- 84 *Závodszyki L.:* i. m. 138. p.; *Csóka J. Lajos:* A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. 17–19. p., vö. még 45–51. p.; *Érszegi Géza:* Executio maiorum — executio filiorum. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László. Szeged, 1995. 162. p., aki egyben a problémakör részletes feldolgozását is adja; *Havas,* 2004. 41. p.
- 85 Jelzetét ld. 3. jegyz., a kötet kiragasztott előzőkén Mossóczy saját kezű feljegyzésével a következő áll: „Hunc libru[m] a R[everendissi]mo Nicolao Teledino | E[piscopo] Quinqueecclesien[si] accipi. | 1582 Zach[arias] E[piscopus] Nittr[ensis].”
- 86 Jánosi szövegkiadását ld. 20. jegyz. Megjegyzendő, hogy ebből — a lőcsei kéziratán kívül — hiányzik a Gregoriáncai-kódex (ezt Jánosi csak később fedezte fel), illetve a müncheni manuscriptum szövege.

cott.] rebus ad coniugium *KL Cap. XXXV.*: estote et cetera/estote etc.
cott.] estote *KL Lib. II. Cap. I.*: mansis/mansionibus *cott.*] mensis *KL
 Cap. IX.*: regem appellaverit *cott.*] ad regem appellaverit *KL*

Ugyanakkor a kódex szövege — hasonlóan az *Admonitió*hoz — sok esetben megegyezik a (Gregoriánczi-), Nádasdy-, Festetics-kódexcsalád, továbbá az Ilosvay-kézirat szövegével is, ám ez éppígy jellemző a *K* variánsára is. Így alighanem csupán arról van szó, hogy ezen verziók mindegyike közös előzményre vezethető vissza. Ezt támasztja alá az is, hogy hasonló a törvénykönyv élén álló *recapitulatio* felépítése.⁸⁷ Az alábbiakban csupán néhány példát emelünk ki, (továbbra is Závodszyki kiadásának capitulum-beosztását követve).

Praef.: simul etiam *KL*] simul et *NF* || rei in istis *KLNF*] mali in istis *I
 Cap. I.*: in dominicis rebus *KLNF*] in dominicis *I* || insanus *KL*] infamis
NF || oculus tuus *KLNF*] oculus *I Cap. II.* res ecclesiasticas *KLNF*] res *I* ||
 ut laici *KL*] ut et laici *NF Cap. IV.*: examinare debeat *KLNF*] examinare
 presumat *I Cap. V.*: super nos omnes *KLNF*] super omnes vos *I* || vestrum
KL] nostrum *NF* || omnes pro eo *KL*] omnes pro eis *NF* || debetis *KL*] *I
 debemus NF Cap. VI.*: atque parentibus *KLNF*] et parentibus *I Cap.
 VII.*: rapiatur *KLNF*] recipiatur *I Cap. VIII.*: aliquem laborantem *KLNF*] *I
 quemlibet laborantem I* || tollatur equus *KLNF*] tollatur sibi equus *I Cap.
 XII.*: corde est/est corde *KLNF*] est animo *I Cap. XIII.*: eodem iudicio
KL] eo iudicio *NF Cap. XV.*: Si quis autem *KLNF*] Si quis *I* || incidit
KL] intulerit *NF* || senatum *KLNF*] statutum *I Cap. XIX.*: nutrimento
KLNF] incremento *I Cap. XXII.*: servituti subdere audeat *KL*] servituti
 subdat et subdere valeat *NF*

Természetesen a további cikkelyekből is számos hasonló példát lehetne említeni, ám az idézetekből is világos, hogy az *L* rengeteg közös olvasatot tartalmaz mind az *I*, mind az *NF* tradíciójával, miközben megegyezik a *K* variánsával is. Nem kell

87 Az admonti változat recapitulációjában csak az első könyv (35 cikkely) címei szerepelnek. A további — minden bizonnyal későbbi törvényhozások eredményét reprezentáló — kapitulumokat utóbb csatolhatták az akkor már egységes Liber primus-hoz., vö. *Jánosi*, 1996^a. 90–96. p. A XV–XVI. századi kéziratok az Admonti kódex két könyvét egybeolvasztják, és mind az 55 kapitulum címét hozzák az indexben. Közülük azonban a Thuróczy-kódex (vö. 3. jegyz., fol. 79°), illetve a debreceni Református Kollégium kézírata (vö. 8. jegyz., fol. 23°) — legalábbis az indexben — az admonti változat — minden bizonnyal archaikusabb — formáját őrizte meg. A probléma részletesebb kifejtését ld. a 80. lábjegyzetben idézett, megjelenés alatt álló írásunkban.

tehát módosítani az előző bekezdésekben mondottakat, a lőcsei kézirat szövege vitán felül a Kollár-kódex, és — az előbbieik okán — müncheni manuscriptum változatával áll legszorosabb rokonságban. Emellett vissza kell utalnunk arra is, hogy a lőcsei „III. kódex” másolati kötetének első tételét alkotó, az *Intelmek* előtt álló rövid krónika ugyane helyen megtalálható a Kollár-kódexben is. Aligha tévedünk tehát nagyot, ha feltesszük, hogy a vizsgált kötet összeállítása során minden bizonnyal vagy magát a *K*-t hasznosították, vagy egy ezzel nagyon szoros rokonságban álló másik, napjainkra eltűnt gyűjteményt.⁸⁸

A László, illetve Kálmán neve alatt fennmaradt törvényeknek és zsinati végzéseknél egyelőre csak a Závodszy-féle, korlátozott forrásbázison alapuló kiadását bírjuk. Ennek ellenére alaposabb filológiai elemzés nélkül is kizárható, hogy a „III. kódex” kora Árpád-kori anyagának összeállítása során *csak* a Kollár-kódexet használták volna fel. Ezt mindenekelőtt a két kötet tartalmának összevetésével lehet igazolni, ugyanis a lőcsei manuscriptum tartalmazza a Lőrinc-féle esztergomi zsinat határozatait, amelyeket viszont hiába keresünk a Kollár-féle (és a müncheni) kéziratban.⁸⁹ Milyen gyűjtemény, vagy gyűjtemények állhattak még a kompilátorok rendelkezésére?

Ennek meghatározásában a kódex utolsó, Kálmán király nevéhez kötött szövegének címe segít. Ez a határozatgyűjtemény, amely a kézirat huszadik

88 A lőcsei kéziratban fennmaradt Szt. István-féle törvényszöveg néhány ponton eltér a Kollár-kódex variánsától. Lényegesebbek az alábbiak (a Jánosi által közölt olvasatokat vesszük alapul, de a Závodszy-kiadás kapitulum-beosztását követjük): **Praef.:** decrevimus *K et cett.*] decernimus *L*, ut quasi semper **Cap. I.:** immunitatis *K*] immunitas *L* || constitutionis *recte hab. K*] *om. L* || proiciendusque *recte hab. K*] proiciendusque *L Cap. II.:* neque/aut periurium *K et cett.*] neque per affectum *L Cap. III.:* sine aliqua *recte L*] si in aliqua *K Cap. VII.:* immobile *K et cett.*] inviolabile *L Cap. IX.:* die dominica — ac depilentur *recte hab. K et cett.*] *om. L Cap. X.:* omnibus *L*] cunctis *K Cap. XII.:* quemadmodum *K et cett.*] quasi *L* || non sunt cognita *recte L*] sunt cognita *mendose K Cap. XV.:* reconcilietur *L*] concilietur *K Cap. XVIII.:* morte *K et cett.*] per morte *L Cap. XXV.:* decrevimus *K et cett.*] decernimus *L Cap. XXVII.:* decrevimus *K et cett.*] decernimus *L Cap. XXX. Tit.:* propter suas *L*] suas *K Lib. II. Cap. VI.:* abscondatur *K*] abscondatur nasus *L Cap. XIII.:* quemlibet *K et cett.*] quempiam *L* || in manu *K et cett.*] manu *L Cap. XIV.:* compositionem *K et cett.*] compensacionem *L*. A kis számú eltérés legnagyobb részét másolási pontatlanság, vagy az is okozhatta, hogy a scriptor helyenként — természetesen jóhiszeműen — korrigált a szövegen. Véleményünk szerint tehát — hiába számolunk (joggal) sokkal több hasonló kézirat törvénygyűjteménnyel a XVI. században, mint amennyit ma ismerünk — nem lehet kizárni, hogy a lőcsei manuscriptum készítése során a ma Kollár-kódex néven ismert kötetet is felhasználták.

89 Lőcsei kódex, fol. 19^v–20^v. Az utolsó négy zsinati kánon, amelyeket a Pray-kódexben megtalálhatók, e kódexből hiányoznak, vö. *Závodszy L.:* i. m. 205–206. p.

lapjának verzóján olvasható, nem egységes, hanem utólagos kompiláció eredménye. Kálmán úgynevezett „zsidótörvényét”, a második esztergomi zsinat kánonjait, valamint egy két cikkelyből álló zsinati töredéket foglalja egybe mindenféle szövegtagolás nélkül, *Sequitur Capitulum bonum* cím alatt. A három szövegegység egybeolvasztása nem egyedül e kézirat sajátossága, az említett — nyilvánvalóan hibás — titulus viszont *egyedül* a (XV. századi) Thuróczy-kódexben található meg.⁹⁰ Ha a Kálmán-féle törvények sorrendjét a két kéziratban összehasonlítjuk, kiderül, hogy ezek egymással pontosan megegyeznek.⁹¹ Vajon a kötet kompilátorai a ma Thuróczy-kódexként ismert gyűjteményt is felhasználták?

A kérdés megválaszolásához több szempontot is figyelembe kell venni. Elsőként vizsgáljuk meg az Albericus-gyűjteményt. Míg a Thuróczy-kódexben benne van a ma ismert teljes szöveg (Závodszkynál 84 cikkely), addig a lőcsei kézirat variánsa a 73. cikkelyt követően megszakad. A scriptor azonban e helyütt jelezte azt, hogy a textus nem teljes. Annak — véleményünk szerint — kicsi az esélye, hogy az írnok nem másolta volna le a teljes szöveget, amennyiben az rendelkezésére állt. Annál is inkább, mert a kéziratban szereplő többi kora Árpád-kori törvény szövegében nem tapasztalunk hasonlót. Honnét tudhatott azonban arról, hogy nem teljes a szöveg? Egy másik kéziratból? Vagy magában az előtte fekvő variánsban talál erre utalást? Nem tudjuk. Maga az eltérés azonban a Thuróczy-kódex használata ellen szól.

Más adatok viszont — nevezetesen a szövegek melletti marginális jegyzetek — mégis azt sejtetik, hogy a nevezetes XV. századi kézirat — valamilyen formában — a kompilátorok rendelkezésére állhatott. A Thuróczy-kódex 99. lapjának verzóján (az első esztergomi zsinat szövege mellett) ugyanis két rövid bejegyzés a *Tripartitum*ra hivatkozik, amelyeket utólag, egy újabb scriptor írt a kötetbe.⁹² Mindkét *nota* — szintén az említett concilium kánonjai mellett, a

90 Thuróczy-kódex, fol. 102^v–103^v; a három szöveg egy egységként szerepel még a Kollár-féle (külön cím nélkül, vö. *Jánosi*, 1978. 233. p.), a Gregoriáneci-, a „nagyobb” Nádasdy- és a Festetics-kódexben (Kálmán II. törvénykönyveként, vö. *Jánosi*, 1988^a. 60. p.), a debreceni Kollégium kódexében (szintén „*Decreti Colomani regis Liber Secundus*” címmel), továbbá az Ilosvay-kéziratban is, bár ebben a szövegek az Albericus-kompilációtól sincsenek elválasztva, vö. *Závodszy L.*: i. m. 195. p., 207. p., 209. p.

91 Elsőként szerepel az Albericus-gyűjtemény, ezt követik az első, ún. esztergomi zsinat kánonjai, majd a már említett „*Sequitur capitulum bonum*” címet viselő szövegek.

92 A Thuróczy-kódex összes szövegét egyetlen scriptor másolta. A 99. folión olvasható marginális jegyzetekhez hasonló notitiá-k másutt is találhatóak a kötetben, ám az ezeket író kezek nem azonosak a törzsanyagot másoló kézzel. A *Tripartitum*nak tizenegy önálló kiadása volt a 16. szá-

lap margóján — megtalálható a „III. kódexben” is, ám az ezeket másoló scriptor azonos azzal, aki magát a törvényszöveget is lemásolta (az úgynevezett „3. kéz” a másolati kötetben, lásd fentebb).⁹³ Más ma ismert kódexben, amelyben a zsinati határozatok megtalálhatók, e jegyzeteknek nem akadtunk a nyomára.⁹⁴ Ez, valamint a már említett *Sequitur Capitulum bonum*-titulus használata, továbbá a szövegek strukturális felépítésében mutatkozó hasonlóságok számunkra igazolják a két kézirat közti kapcsolatot. Ez persze többféle is lehet. A kéziratok koránál fogva a lőcsei kézirat kompilátorainak rendelkezésére állhatott a Thuróczy-kódex. Az is elképzelhető, hogy annak egy — esetleg csupán részleges — másolatát használták. Ezt támaszthatja alá az Albericus-gyűjtemény csonka textusa is.

Mindezek ismeretében a következőket hangsúlyozzuk. Bizonyosnak tűnik, hogy a lőcsei „III. kódex” másolati kötetének összeállításakor a kompilátoroknak még a kora Árpád-kori törvényszövegekből is több forrás állt rendelkezésükre. A gyűjtemény készültének helyét ugyan továbbra sem tudjuk pontosan meghatározni, de a fenti tény is alátámasztja korábbi feltevésünket, miszerint ezt — 1550 után — aligha jelölhetjük meg Lőcse városában. A kézirat minden bizonnyal olyan helyen készült, ahol számos törvénypéldány, másolatgyűjtemény elérhető volt. Bonyolítja a kérdést, hogy bár — mint láttuk — mind filológiai, mind pedig tartalmi-strukturális jegyek révén lehetséges a máig fennmaradt törvénygyűjtemények közt kapcsolatokat megállapítani, nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek csaknem mindegyike tisztázat jellegű, nem egy esetben reprezentatív példány. Kérdés, hogy — már amennyiben nem *codex descriptus*ról van szó — ezek összeállításakor milyen jellegű mintákat követtek, és ezekhez hogyan, honnan jutottak hozzá. A lőcsei „III. kódexhez” hasonlóan feltétlenül érdemes volna hasonló vizsgálatnak

zadban, ebből tíz 1587 előtt jelent meg. Latinul Bécsben: RMK III. 214. tétel, 1517 Bécs; RMK III. 362. tétel, 1545 Bécs; RMK III. 486. tétel, 1562 Bécs; RMK III. 619. tétel, 1572 Bécs; RMK III. 704. tétel, 1581 Bécs. Latinul Magyarországon: RMNy 317. tétel, 1572 Kolozsvár; magyar nyelven: RMNy 207. tétel, 1565 Debrecen; RMNy 255. tétel, 1568 Debrecen[–Gyulafehérvár?]; RMNy 307. tétel, 1571 Kolozsvár; horvát nyelven: RMNy 354. tétel, 1574 Nedelic. (Németül: RMK III. 933. tétel, 1599 Bécs. Ez azonban már 1587 után megjelent könyv.) Az említett két bejegyzést közölte *Závodszy L.*: i. m. 198. p. is.

93 Lőcsei kódex, fol. 19^v

94 A két említett kódexen kívül a zsinati kánonok az alábbi kéziratokban találhatóak meg: Pray-kódex (vö. 3. jegyz.) fol. 1^r–2^r; Budai János kódexe (csak XVIII. századi másolatból ismert, vö. *Jánosi*, 1978. 228–231. p.) — MOL, Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok, Kollár-gyűjtemény, Nr. 55. pag. 93–103.; Gregoriáncai-kódex (vö. 22. jegyz.) fol. 89^r–93^r; ún. nagyobb Nádasdy-kódex (vö. 12. jegyz.) fol. 46^r–50^r; Festetics-kódex (vö. 12. és 61. jegyz.) fol. 51^r–54^r; Debreceni kódex (vö. 8. jegyz.) fol. 38^r–39^r, vö. még *Jánosi*, 1986. 26. p.

alávetni a többi olyan, XVI. századi törvénygyűjteményt is, amelyek forrásairól — egyelőre — semmi pontosat nem tudunk.⁹⁵ Ezek feltárása nem pusztán legkorábbi törvényeink szövegahagyományozódásának kérdésében hozna minden bizonytalán új eredményeket, hanem Mossóczy és Telegdy monumentális munkájának már régóta esedékes, korszerű értékelését is lehetővé tenné.

95 A nagyobb gyűjtemények közül ilyen pl. a Kollár-, az Ilosvay- és a Gregoriánczi-kódex, továbbá a debreceni Kollégium könyvtárának kézírata. Utóbbiról eddig — tudomásunk szerint — semmilyen tanulmány nem jelent meg. A Kollár-kódex lehetséges forrásaival a szakirodalom (Jánosi, 1978. 232–234. p.; Szovák K.: i. m., ill. *Kertész*, 2010.) mindeddig nem foglalkozott. Ez éppígy érvényes a Gregoriánczi- (vö. Jánosi, 1988^a), és az Ilosvay-kódexre is (vö. *Ladányi Erzsébet*: Az Ilosvay kódex keletkezésének körülményei. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1980. 169–179. p. és *Uő*: Zsigmond 1405. évi törvényeinek keletkezési körülményeihez. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva et al. Bp., 1984. 269–277. p.)

FÜGGELÉK

A függelékben közöljük Szent István *Intelmeinek* a lőcsei „III. kódexben” fennmaradt variánsának azokat az olvasatait, amelyek eltérnek Havas László kritikai kiadásának szövegétől. Az *Admonitio* — bár nem törvényszöveg — az évszázadok folyamán, úgy tűnik, az államalapító király dekrétumaival együtt hagyományozódott, majd 1584-től kezdve a *Corpus Juris*nak is részévé vált. Az említett új editio ezt a kéziratot lappangóként tartja nyilván. Mint közismert, az *Intelmek* legkorábbi ismert szövegemléke is a XV. századból való. Ennélfogva nem tűnik haszontalannak, hogy a további kutatások számára e XVI. századi változat textusát is ismertté tegyük.

Az alábbiakban — mindenek előtt a könnyű áttekinthetőség érdekében — a nyomtatott kiadás és a kódex olvasatait egymással párhuzamosan közöljük. A kiadás apparátusának segítségével gond nélkül ellenőrizhető, hogy az adott szövegváltozat megtalálható-e más kódexekben. E helyütt hívjuk fel arra is figyelmet, hogy a helyesírásbeli eltérésekre (kis- és nagybetűk, *u-v*, *t-c* betűpárok, diftongusok, *e-caudata* használata, stb.) külön nem utalunk, mivel ezek alkalmazásában a kódex scriptora nem volt következetes.

A szövegösszevetés során alkalmazott rövidítések:

add. = addit

cod. = codex

NB = nota bene

suprascr. = suprascriptum

transpos. = transpositum

TEXTUS

Kritikai kiadás

Praef.

– In nomine domini nostri Iesu Christi.

– *ratione intelligentiae*

Lőcsei „III. kódex”

Praef.

– In nomine Domini nostri Iesu Christi *incipit Decretum S. Stephani Regis Hungarie sine tamen titulo, tempore et sigillo.*

– *ratione intelligam ac*

– <i>affatu</i>	– <i>affatim</i>
– <i>consiliari</i>	– <i>consulere</i>
– tunc nec me <i>piget</i>	– tunc nec me <i>pigeat</i>
– <i>et suasiones ponere</i>	– <i>suasionesque proponere</i>
– <i>quandoque</i>	– <i>quando</i>
– et ne dimittas legem matris tuae, ut
multiplicentur tibi anni vitae tuae	– et ne dimittas legem matris
tuae, ut <i>addatur gratia capiti tuo</i>
multiplicentur tibi anni vitae tuae
– (quod absit!)	– (quod absit)
– <i>iam amplius</i>	– <i>amplius</i>
– <i>universalis</i> fecit haeredem
dignitatis	– <i>universis</i> fecit haeredem dignitatis
– <i>partem quoque</i>	– <i>partem vero</i>
– <i>abiciens pacifica verba</i>	– <i>abiiciens verba pacifica</i>
– <i>obedi mihi</i>	– <i>obedi</i>
– <i>puluinarum</i> accola	– <i>plurimarum</i> accola
– deliciis cunctis, expeditionum
laboris	– deliciis cunctis, <i>totius</i>
expeditionum laboris
– meam <i>totam</i> contriui aetatem	– meam contriui aetatem
– <i>puluinarum mollitiae, quae</i>	– <i>pultum mollitiei quod</i>
– <i>reddant</i>	– <i>reddat</i>
– <i>adhibendae sunt</i>	– <i>adhibeatur</i>
– <i>quod est</i>	– NB: <i>deest</i>
– <i>asperitas</i>	– <i>asperitas vini</i>
– <i>praecipio</i>	– <i>dico</i>
– <i>ita</i>	– <i>itaque</i>

post Praefationem cod. add.
Liber Primus et Recapitulationes
siue locorum Elenchus

- De observanda catholica fide.
- De continendo ecclesiastico statu.
- De impendendo honore pontificum
- De honore principum et militum.
- De observatione iudicii patientie.
- De detentione et nutrimento
hospitum.
- De magnitudine consilii.

I.

- *consilior*
- *cunctique*
- uirum nominent
- quia fides sine opere moritur
- *scutum*
- *hiis*
- *armis mentis*
- *nisi* qui legitime certauerit
- factorem *totius caeli et terrae* et unigenitum eius filium
- incontaminatam
- nisi *quisquis* fideliter
- (quod absit!)
- *uideare*
- *inmiserabiliter*
- *et dissipabunt*

II.

- tenet *statum*
- *nostra* ecclesia
- seminata
- *utique*
- *prolem*
- in *caeteris*
- *non ligneam* vero
- *diuinum gregem fide doctum*
- *lotum*
- *unctum*
- *appellat sanctam super se aedificatam ecclesiam*

- De executione filiorum.
- De observatione orationis.
- De pietate, misericordia caeterisque virtutibus.

**De observanda catholica fide.
Caput primum.**

- *consulo*
- *cumque*
- *te* virum nominent
- (quia fides sine opere moritur)
- *statim*
- *his*
- *armamentis*
- qui legitime *non* certaverit
- factorem *creature totius* et unigenitum eius filium
- *et* incontaminatam
- nisi *quisque* fideliter
- (quod absit)
- *videaris*
- *miserabiliter*
- NB: deest

**De continenda ecclesiastico statu.
Cap. II.**

- tenet *locum*
- ecclesia
- *celebrata et* seminata
- *in*
- *partem*
- in *certis*
- *verum non ligneam*
- *divina fide gregem doctam*
- *lotam*
- *unctam*
- *sanctam super se edificatam appellat ecclesiam*

- *ecclesiae sanctae membra*
- *asinaria collo*
- *de die in diem, ut*

III.

- *dignitate*
- *securus in omnibus*
- *diuini generis*
- *sanas*
- *Testamentum uero*
- *diuinum atque canonum*
- *omnino fili mi*
- *in hiis rebus*
- *(quod absit!)*
- *secrete*
- *renuerit*
- *gloriosam*

IV.

- *marciarum*
- *ex hiis uero*
- *omnes homines*
- *nihil eleuat, nisi humilitas, nil deicit, nisi superbia*
- *impacificatus*
- *tradetur*
- *cingulati*

V.

- *quotiescunque*
- *fili charissime*
- *iudicari ad te*
- *inferiorum negotiorum*

- *sanctae ecclesiae membra*
- *asinaria in collo*
- *ut de die in diem*

De impendendo honore pontificum.

Cap. III.

- *potestate*
- *in omnibus securus*
- *diuini gregis*
- *saluas*
- *testamentum enim*
- *diuinum et canonum*
- *mi fili omnino*
- *in his rebus*
- *(quod absit)*
- *secreta*
- *renuit*
- *gloriam*

De honore principum et militum.

Cap. IIII.

- *monarchiarum*
- *ex his enim*
- *non omnes homines*
- *nihil nisi humilitas eleuat et nihil deiicit nisi superbia*
- *impacificus*
- *tradent*
- *iugulati*

De obseruatione iudicii et patientiae. Cap. V.

- *quotiescunque*
- *fili charissime* [NB: transpos. post venerit]
- *ad te iudicari*
- *inferioris negocii*

VI.

- *hospitibus*
- *fecissent illam liberam*
- *partibus et prouinciis*
- *omnia Regna*
- *iubeo te*
- *illos nutrias*
- *ego congregaui*
- *maximum*
- *ab hominibus*

VII.

- *determinantur*
- *Idcirco*
- *praecordiis sapientium*
- *spiritu sancto*
- *sapiens*
- *et cum uiro innocente innocens eris*
- *et cum electo electus eris*
- *Ac per hoc*
- *se exerceat*
- *a consiliis*
- *quotiens*
- *deferas*

VIII.

- *procurat leges*
- *filiis sunt*
- *parentibus*
- *est Regni*
- *quos Regali uides*
- *tenere Regnum*
- *nisi*
- *extiteris*

**De detentione et nutrimento
hospitum. Cap. VI.**

- *hospitalibus*
- *eam fecissent liberam*
- *partibus provinciis*
- *omnia regiam*
- *iubeo tibi*
- *nutrias illos*
- *congregaui*
- *magnum*
- *ab omnibus*

De magnitudine consilii. Cap. VII.

- *gubernantur*
- *Iccirco* (NB: ut quasi semper)
- *in precordiis sapientum*
- *spiritu sancto*
- *sapientum*
- NB: deest
- *ad hoc*
- *exerceant*
- *a consilio*
- *quoties*
- *transferas*

De executione [NB: suprascr.
eadem manu *obediencia*] **filiorum.**
Cap. VIII.

- *curat leges*
- *sunt filii*
- *patribus*
- *Regni est*
- *quos vides Regali*
- *tenere regni*
- *nisi prius*
- *extiteris* [NB: transpos. ante
consuetudinis]

– aut quis latinus regeret graecos
latinis moribus

– NB: deest

IX.

– *tonum*
– *nonaria*
– *dignitatis canit*
– *contigua*
– *semper Rex*
– *oculorum meorum*
– *infrunito*
– *subleuamentum*

De obseruatione orationis. Cap. VIII.

– *toruum*
– *nonario*
– *dignitatis capite canit*
– *continua*
– *Rex semper*
– *oclorum meorum*
– *infrenato*
– *supplementum*

X.

– *finit*
– *ipse est*
– *conuersatio*
– *Ob hoc ergo*
– *ut per omnia*
– *siue diuitibus*
– *non sacrificium*
– *aduersitas deiiciat*
– *altum te*
– *et ultra modum*
– *libata*
– *Regalem*
– *Amen.*

De pietate et misericordia ceterisque virtutibus. Cap. X.

– *ornat*
– *est ipse*
– *conservacio*
– *ob hoc ego*
– *et per omnia*
– *sive ducibus*
– *et non sacrificium*
– *aduersitas deiiciat*
– *te altum*
– *ut ultra modum*
– *dicta*
– NB: deest
– NB: deest